

TÜRKİSTANLI AYDINLARIMIZIN SİYASİ VE YAYIN MÜCADELESİ: MUSTAFA ÇOKAYOĞLU VE ETRAFINDAKİLER

Rasim BAYRAKTAR (*)

ÖZ

1917 Bolşevik İhtilalından sonra Türkistanlı siyasi aydınların bir kısmı Türkiye'ye gelmeye başladı. Türkiye'ye doğrudan gelenler arasında eski Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu, Avrupa üzerinden gelenler arasında ise dönemin Orta Asya Müslümanlar Avami Cemiyetleri İttihadı Başkanı Zeki Velidi Togan ve eski Hokand Muhtariyet Reisi Mustafa Çokayoğlu'dur. 1925'de İstanbul'da bir araya gelen Türkistanlı aydınlar, oluşturdukları mücadele ve yazar kadrosuyla Sovyetlerin pençesinde kalan Türkistan halkının bağımsızlık mücadelesinin öncüsü oldular. Bunun için yurt içinde ve dışında (Türkistan'da, Türkiye ve Avrupa'da) çeşitli siyasi gazete ve dergiler yayınladılar. Bu gazete (Birlik Tuvi, Uluğ Türkistan vs.) ve dergiler (Yeni Türkistan ve Yaş Türkistan) o dönemi (1917-1924) anlamak ve yazarları tanımak için son derece önemli kaynaklardır. Çalışmamız; bu gazete ve dergilerin yayın editörlüğünü üstlenen başta Mustafa Çokayoğlu olmak üzere Osman Kocaoğlu ve Zeki Velidi Togan'ın yazılarından hareketle Türkistan'ın bağımsızlık hareketini içerecektir.

Anahtar Kelimeler: 1917 Bolşevik İhtilali, Türkistanlı Aydınlar, Mustafa Çokayoğlu, Yeni Türkistan, Yaş Türkistan

ABSTRACT

The Political and Publishing Struggle of Turkistani Intellectuals:

Mustafa Çokayoğlu and those around him

After the Bolshevik revolution in 1917, some of the Turkistani political intellectuals started to come to Turkey. Among the ones who directly came to Turkey was former Buhara President Osman Kocaoğlu, and among those coming over Europe were Zeki Velidi Togan, the President of Awami Muslims League in the Middle East of the period and Mustafa Çokayoğlu, former

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü, (Din Sosyolojisi) email: rasim.bayraktar@giresun.edu.tr

head of Hokand Autonomy. The intellectuals with their writers came together in 1925 and became the pioneer of the struggle for the independence of the Turkistani community who were in the clutches of the Soviets. Therefore, they published several political newspapers and journals both in the country and abroad (in Turkistan, Turkey and Europe). This newspaper (Birlik Tuvi, Uluğ Turkistan, etc.) and journals (Yeni Turkistan and Yaş Turkistan) are really significant resources so as to understand the period (1917-1924) and to get to know the writers. Our study consists of Turkistan's struggle for independence mainly based upon the articles of Mustafa Çokayoğlu and those of Osman Kocaoğlu and Zeki Velidi Togan who were the editors of this newspaper and the journals.

Keywords: 1917 Bolshevik revolution, Turkistani intellectuals, Mustafa Çokayoğlu, New Turkistan, Young Turkistan

Giriş

19. yüzyıl içerisinde dünyada ve özellikle Türk Dünyasında (Türkistan'da) çok büyük değişimler yaşandı. Yaşanan bu değişimler Türkistan halkında derin yaralar açtı. Siyasi baskılar, zulümler, yurdu terk etmeye yönelik zorlamalar ve sürgünler günden güne arttı. Bu baskılardan en büyük darbeyi Türkistanlı aydınlar ve devlet adamları aldı. Vatanından uzaklarda milli mücadelelerini sürdüren bu aydınlar, hiçbir zaman yurdunun halkının istiklale kavuşma ümidini yitirmedi, verdikleri siyasi teşkilatlanma faaliyetleriyle de Türkistan halkının meselelerini dile getirmeye devam ettiler. Özellikle Rus egemenliğinde kalan Türkistan halkının uğradığı haksızlıkları Türkiye ve Türkiye dışındaki (Türkistan ve Avrupa) yayın faaliyetleriyle canlı tutmaya çalıştılar.

Siyasi faaliyetlerinden dolayı yurtlarını terk etmek zorunda kalan bu Türkistanlı aydınlarımız Osman Kocaoğlu, Mustafa Çokayoğlu ve Zeki Velidi Togan'dı. İhtilalın ilk yıllarında Türkistan, Kafkasya, Kırım ve Anadolu Türk-lüğünün fikri ilişkilerini canlı tutmaya çalışan bu aydınlarımızla ilgili çalışmalar varsa da, bunların pek çoğu tarih niteliğinde olup içerikleri de hemen-hemen aynıdır. Bu nedenle aydınlarımızın yurt içinde ve dışında verdikleri milli mücadelelerini anlamak için *kişi merkezli* çalışmalarla, Türkistan tarihinin her safhasının bilimsel ölçütlerde ortaya konulması gerektiğini düşünüyoruz. Çalışmamızda, 1917 İhtilalının ilk yıllarında milli direnişleriyle öne çıkan Türkistanlı aydınlarımızın bir taraftan siyasi mücadelelerini ve yayın faaliyetlerini ortaya koymaya çalışırken öbür taraftan da mevcut *eksiklikleri* ve *önerileri* dile getirmeye gayret edeceğiz.

Sovyetlerin Türkistan Politikası

1917 Bolşevik ihtilalı, uzun zamandır Çarlık rejimin adaletsiz idaresi altında ezilen Rus halkının köylü sınıfı ile işçi sınıfını sevindirmiştir. Rus halkının isyan bayrağını çekmesinin arkasındaki neden Çarlık rejiminin yarı-kölelik bir sistem oluşuydu. Rus halkının büyük bir kısmını oluşturan köylü ve işçi sınıfı, üzerinde çalıştığı toprak ile birlikte alınıp satılan bir mal durumuna düşürülmüştü. Zenginler ve toprak ağalarının uygulamaları Rus halkını isyan noktasına getirdi. Bunun için de 1917 Bolşevik İhtilalını ilk destekleyen gruplar köylü ve işçi sınıfı oldu. Harplerden bunalan askerlerin Bolşeviklere katılması ile de İhtilalcılar köylü-işçi-asker sovyetini (birliğini) kurmaya muvaffak oldu. Bolşevikler başarılı bir ayaklanma ile Şubat 1917'de Çar Hükümetini devirdi.¹

Kerenski yönetiminde iş başına geçen geçici İhtilal hükümetinin ilk işi idari kadroda değişiklik yapmak oldu. Halka kötü muamele eden idareciler iş başından uzaklaştırılırken, polis ve jandarma teşkilatları da kaldırıldı. Ayrıca bir kararname yayınlanarak halkın kanunlar karşısında eşit olduğu ilan edildi. Ekim 1917 İhtilalı ile de rejimlerinin karakterini daha da netleştiren Bolşevik hükümeti, radikal fikirler ihtiva eden yeni beyanname ile Rus ve Rus olmayan milletlere daha çok haklar ve hürriyetler verdiğini bildirdi.² 3 Aralık 1917 tarihli Bolşevik İhtilalı önderlerinden Lenin ve Stalin'in imzalarını taşıyan *Rusya'nın ve Doğu'nun bütün Müslüman Emekçilerine*³ hitap eden beyanname de şöyle denmektedir:

Rusya'da büyük vakalar cereyan etmektedir. Başkalarının ülkelerini taksim etmek için başlanan kanlı harbin sonu yaklaşmaktadır. Bütün dünya milletlerini boyunduruk altına almış olan yırtıcıların hüküm ve saltanatları yıkılıyor... Yeni bir dünya, emekçilerin ve hürriyet isteyenlerin dünyası doğuyor... Bütün Rusya'daki işçi, asker ve köylü mümessilleri ihtilalcı Sovyetlere yayılmıştır. Memlekette hâkimiyet halkın elindedir. Rusya'nın emekçi halkı tek bir arzu ile yanıp tutuşmaktadır: Şerefli bir sulhun akdini sağlamak ve bütün dünyadaki mahkûm milletlere hürriyetlerini elde etmelerine yardımcı olmak. İşte bu hadiseler karşısında biz, Rusya'nın ve Şark'ın nasipsiz emekçilerine müracaat ediyoruz... "Ey Rusya Müslümanları, Volga boylarının, Kırım'ın Tatarları, Sibiryaya ve Türkistan'ın Kırgızları ve Sartları, Kafkas ötesinin Türkleri ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve

1 Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996, ss.135-136.

2 Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, ss.136-137.

3 A.Benningsen, Lemerciler C. Quelquejay, *Step'te Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altındaki İslam'ın 400 yılı*, (Çev: Nezih Uzel), Selçuk Yayınları, İstanbul 1981, ss. 126-127.

Dağıstanlılar, Rus Çarlarının zalimleri tarafından camileri, minberleri yıkılmış, dinleri, adetleri çiğnenmiş olanlar; sizlere hitap ediyoruz! Bundan böyle inanç ve adetleriniz-gelenekleriniz, milli kültürel değerleriniz hürdür, serbesttir, dokunulmazdır...., milli hayatınızı serbestçe yaşayın ve yaşatınız, bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki, haklarınız Rusya'nın tüm halklarının hakları gibi İhtilalın bütün gücü ve organları tarafından korunacaktır..., O halde bu İhtilalı destekleyiniz...!

Bolşevik hükümeti sadece *Beyanname* ile kalmadı, Petrograd'da muhafaza edilen ve Hz. Osman'ın şehit edildiği esnada elinde tuttuğu ve üzerine kanının aktığı söylenen Kuran'ın Müslümanlara teslim edilmek üzere Semerkand'a gönderilmesine de karar verdi.⁴ Böylece Bolşevik hükümeti Rus olmayan Müslümanların, özellikle önemli güce sahip olan Türklerin desteğini almaya çalıştı.

Bolşevik hükümetinin bu beyannameyi doğal olarak bütün Türkistan halkını sevindirdi. İhtilalın gösterdiği hürriyet havası, Rus olmayan milletlerin bilhassa Türkler arasında milli politik çalışmaların hızlanmasına sebep oldu. Bu dönemde (1917-1924) Rusya'nın bütün Müslüman Türk bölgelerinde bağımsızlık hareketleri canlandı ve devamında da bölgesel muhtariyetler kuruldu. Sırasıyla Hokand Muhtariyeti, Alaş Orda Hükümeti, Buhara Cumhuriyeti kuruldu ve İdil-Ural, Azerbaycan ve Kırım'da da benzer yapılanmalar meydana geldi.

Hokand Muhtariyeti (Aralık-1917)

İhtilal ile ortaya çıkan *kısmi serbestlik havası*, Türkistanlılar arasındaki siyasi akımları gittikçe hızlandırdı. Türkistanlı aydınlar siyasi gelişmeleri yönlendirmek için Nisan 1917'de *İslam Şurası*'nı kurarak şuranın başkanlığına da Münevver Kari'yi getirdiler. Fakat şuranın dışında hiçbir organizasyona bağlı olmayan muhafazakâr gruplar da vardı. Bütün bu grupları bir çatı altında birleştirmek de gerekiyordu. İşte bu birleşmenin gerekliliğini gören hukukçu Ubeydullah hoca Türkistan için *Milli Merkez* kurulmasının önemini dile getirdi. Bunun üzerine aynı yılın Mayıs ayında *İslam Şurası*'nın adı *Türkistan Milli Merkez Şurası* olarak değiştirildi ve başkanlığına da Mustafa Çokayoğlu getirildi.⁵

Milli Merkez çalışmalarını hızlandırdı ve Hokand Türkistan Muhtariyetinin ilanı için uygun bir yer aradı. Bolşeviklerin hâkim olduğu Taşkent'te bunu yapmak uygun görülmedi. Çünkü İhtilal hükümetinin iki otoriteyi ka-

4 Cafer Seydahmed Kırimer, *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s.113.

5 A. Ahad Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003, ss.39-40.

bul etmeyeceği aşikârdı. Bu şartlar altında ancak Fergane vadisindeki *Hokand* şehri, özerkliğin ilanı için en uygun yerdi ve sonunda *Hokand* şehri üzerine karar kılındı. 9-12 Aralık 1917 tarihleri arasında Hokand eski hanın sarayında 203 delegenin katılımıyla Kongre yapıldı. Kongrede 54 üyeden oluşan bir halk şurası seçildi ve daha sonra bu halk şurası da 13 kişiden oluşan hükümeti seçti.⁶ Hükümet kadrosu şu şekilde teşekkül etmişti: Hükümet Reisi *Mehmed Can Tanışbayoğlu*, Hariciye Nazırı *Mustafa Çokayoğlu*, Dahiliye Nazırı *Abdurrahman Orazoğlu*, Harbiye Nazırı *Ubeydullah Hoca*, Maliye Nazırı *Şah Ahmedoğlu*, İaşe Nazırı *Ağabeycan Mahmudoğlu*, Nafia Nazırı *Mir Adil*, Ziraat Nazırı *Hidayet Ağaoğlu*, Maarif Nazırı *Nasır Han*, Ekalliyetler (Azınlıklar) Nazırı *Harsfeld*.⁷

Kurulan bu hükümet, Rusya'da yaşayan Türk ve Müslümanlar arasında ilan edilmiş ilk hükümet olması nedeniyle tüm Türkistanlılar arasında bir bayram havası oluşturarak her tarafta şenlikler düzenlendi. Halkın Milli Muhariyete gösterdiği sevgi Taşkent'teki Bolşevik Rus hükümetini tedirgin etti.

Milli Muhtariyet, varlığını korumak maksadıyla dış siyasete yönelerek ilişkilerini bu düzeyde geliştirmeye çalıştı. Nitekim, 26 Aralık 1917'de Dışişleri Bakanı Mustafa Çokayoğlu, Türkistan'da kuruluş aşamasında olan *Alaş Orda* hükümeti ile görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerden büyük rahatsızlık duyan Taşkent'teki Rus İhtilal hükümeti, Moisev Kuzmin Şkarup komutasındaki askeri birliğini Hokand'a gönderdi. Bu birlik şehirdeki Ermenilerin de desteğini alarak şehri üç gün boyunca ateşe verdi ve 10 bine yakın insanı acımasızca öldürdü. 12 Şubat 1918'de Rus Birlikleri Hokand Milli Hükümetini ancak zor kullanarak dağıttı.⁸

Alaş-Orda Hükümeti (Aralık-1917)

Türkistanlı Kazak Aydınlar daha 1906'da *Kazak Anayasal Demokratik Partisi*'ni kurarak partiye büyük ölçüde katılım sağladılar. Parti üyeleri milli şuuru canlandırarak toprak paylaşımının çözümü noktasında çaba sarf ettiler. Onlar bununla birlikte, 1917'nin 21-26 Temmuzunda Orenburg'da Partinin kongresini tertip ederek *Kazak Anayasal Demokratik Partisi*'nin ismini *Alaş-Orda* şekline çevirdiler. Kazak Muhtar hükümetinin kurulmasına çalışan partililer çok geçmeden 1917'nin 18-26 Aralık'ında Orenburg'da 3. kongre-

6 Baymirza Hayit, *Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi(1917-1934)*, TDV Yayınları, Ankara 1997, ss.21-23.

7 Abdullah Recep Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri*, (Yayınevi belirtilmemiş), İstanbul 1943, ss.7-8.

8 Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, ss. 249-251.

sini gerçekleştirerek ve bu kongrede *Alaş-Orda Muhtariyet* hükümetini ilan ettiler.⁹

Hükümetin Başkanlığına Alihan Bükeyhan ve Başkan yardımcılığına Halil Abbas'ın seçildiği Muhtariyet hükümetin diğer bakanları şu şekilde oluşturuldu: *Alimhan Ermek*(Harbiye Bakanı), *Ahmed Birimcan* (Adalet Bakanı), *Muhammedcan Tanışbey* (Dâhiliye Bakanı), *Ahmed Baytursun* (Maarif Bakanı), *Mustafa Çokay* (Hariciye Bakanı), *Cihanşah Dostmuhammed* ve *Halil Dostmuhammed* (Alaş-Orda Batı Bölgesi bakanları). Geri kalan bakanlar ise şu isimlerden meydana geldi: *Velihan Tanaş*, *Aydarhan Turkbay*, *Sadık Amancol*, *Bakıtkerey Kalman*, *Yakub Akbay*, *Bazarbay Mehmed* ve *Otinşi Alican*. Bu 15 kişilik Bakanlar Kuruluna ayrıca 15'de kişi de yedek üye seçildi.¹⁰

Alaş-Orda Hükümetinin yönetiminde bulunan toprakların çok geniş bir coğrafyayı içine alması nedeniyle hükümet yönetimi *Batı* ve *Doğu* idaresi şeklinde ikiye ayrıldı. *Alihan Bükeyhan* Başbakanlık yansıra *Doğu* yönetiminin sorumluluğunu, *Halil Dostmuhammedoğlu* ise batı yönetiminin sorumluluğunu üstlendiler.¹¹ *Alaş Orda* hükümeti ilk olarak *Milli Ordu* kurma çalışmalarını başlattı ve başta *Orenburg*, *Turgay*, *Kustanay* ve *Semi'de Kazak Milli Alayları* kurmayı başardı, ayrıca *Polis Teşkilatını* da bir hayli ilerlettiler.¹²

Alaş Orda hükümetinin Başkurdistan *Orenburg* askeri teşkilatının başında *Zeki Velidi Togan* bulunmaktaydı. Hükümetin askeri ve iktisadi teşkilatının oluşmasında *Kazak* ve *Başkurt* liderleri birlikte hareket etmekteydiler. Bu birliktelik (*Alaş-Orda Hükümetinin Başkurdistan-Orenburg* yönetimiyle birlikte hareket etmesi) Moskova Bolşevik liderlerini tedirgin etmiş olacak ki, bir müddet sonra *Lenin* ve *Stalin* görüşmeler yapmak üzere *Zeki Velidi Togan* ve *Ahmet Baytursun'u* Moskova'ya davet ettiler. Fakat çok geçmeden Moskova hükümeti *Alaş-Orda'ya* bir ihtilal komitesi gönderdi ve *Alaş-Orda* hükümetiyle uzun süren siyasi sürtüşmeler sonucunda *Alaş-Orda* hükümetinin almış olduğu bütün kararları iptal ederek 1920'nin Ekim'inde *Kırgız-Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* ilan edildi.¹³

Buhara Cumhuriyeti* (Ekim-1920)

1905 yılında başta *Rusya* ve *Türkistan'da* başlayan uyanış hareketleri, dönemin yeni icad ve keşiflerine kapalı olan *Buhara Hanlığı* halkının tepkisini

9 Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, ss. 252-253.

10 Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s.145.

11 Hayit, *Basmacılar*, s.24.

12 Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, ss.146-147.

13 Andican, ss. *Cedidizm'den Bağımsızlığa...*, ss.54-56.

* Buhara *Türkistan'ın* ve bütün *Türk-İslam âleminin* bir ilim merkezi olan, ilim adamları yetiştiren doğu ile batı, kuzey ile güney ülkeleri arasında önemli kervan yollarının kavşak

üzerine çekti. Buhara'da *Usul-i Cedid (yeni usul)* mektepleri açılmaya başlamış, Buhara gençleri diğer Türk aydınlarıyla fikir birliğine önem verdikleri gibi Osman Devletindeki (1908) Meşrutiyet ilanı ile de ilgilenir olduklarından, siyasi ve eğitim sahasında ilişkilerini sıklaştırmışlardı.¹⁴

Kısa zamanda *Genç Buharalılar Fırkası* oluşturuldu ve Partinin başına da Türkistanlı aydınlardan Osman Kocaoğlu getirildi. 6 Ekim 1920'de Ruslar, Osman Kocaoğlu liderliğini kabul etti ve *Buhara Cumhuriyetini* tanıdı.¹⁵ Kuruluşun hemen ardından *Buharalı Gençler*, milli faaliyetlerini hızlandırdı ve Demokratik Cumhuriyet kurmak için her alanda çaba gösterdiler. İlk olarak *Buhara Harbiye Okulunu* kurdular. Bu sırada *Buhara Cumhuriyetini* başta Afganistan, İran ve Azerbaycan tanıdı ve karşılıklı antlaşmalar yaparak elçiler tayin ettiler.¹⁶

Bu dönemde Anadolu'daki milli mücadeleyi de yakından izleyen Buharalılar, Osman Kocaoğlu'nun liderliğinde tez zamanda Ankara Hükümetine *100 milyon altın ruble* yardım etme kararı aldılar. Lenin ile Kremlin Sarayında görüşüp, Türkiye'ye yardım konusunda mutabık kaldıklarını söyleyen Buhara Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu, daha sonraki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: *Parlamento Reisi Abdülkadir Mirzaoğlu ile görüşerek meseleyi meclise intikal ettirdik. Ben, Halka ve Parlamento'ya Anadolu'daki kardeşlerimiz Türklerin zor durumda olduklarını, Yunanlılar tarafından tazyik edilmekte olduklarını anlatarak onlara yardımda bulunmamız gerektiğini heyecanla ve samimiyetle izah ettim. Bizim o sırada Parlamentoda dört partimiz bulunmaktaydı. Bunlardan Milli Birlik ve Kurtuluş ile Ahrar partileri tamamen yardım lehinde oldular. Yalnız, avamdan ve aslen Tatar olan Komünist parti reisi Necip Hüseyinoğlu bu işe akıl erdiremedi ve provoke yaparak, "böyle yardım olmaz! Biz bu parayı İngilizlerle mütareke yapıp anlaşılan Osmanlı Sultanlarına veriyoruz. O Sultanlar ki şimdi emperyalistlerle anlaşmışlardır" diyerek havayı bulandırmaya teşebbüs etti. Bunun üzerine Türk Font da buna karşı halkı aydınlatmak için geniş ölçüde propandaya başladı. Fakat Necip Hüseyinoğlu*

noktası ve ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Başkent Buhara "Buhara'yı Şerif" namıyla Türk-İslam dünyasında ün kazanmıştır. Buhara, Hive (Harezmi) ve Hokand Hanlık devletleri XVI. asrın başında Temiroğulları devletine son veren Özbek Türk Şeybani Han sülalesinin parçalanmasıyla meydana gelen devletlerdir. Buhara Emirlik devleti 1920'ye kadar 28 Beylik vasıtasıyla idare edilmiştir. (A.Naim Öktem, "Buhara Cumhuriyetinin 50. yıldönümü", *Türk Dünyası*, Ekim-Kasım-Aralık 1970, Sayı:19, ss. 36).

14 A.Naim Öktem, "Buhara Cumhuriyetinin 50. yıldönümü", *Türk Dünyası*, Ekim-Kasım-Aralık 1970, Sayı:19, ss. 36-38.

15 Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s.296.

16 A.Naim Öktem, "Buhara Cumhuriyetinin 50. yıldönümü", *Türk Dünyası*, Sayı:19, ss. 36-38.

yardım aleyhindeki kışkırtmalarında inat ettiğinden hükümet kararı ile Buhara hudutları dışına atıldı...., Buhara Parlamentosu Türkiye'ye 100 milyon altın ruble yardımını tek itiraz sesi yükseltmeden bir anda ve tam bir oy birliği ile hararetle tezahürlerle kabul etti. Parlamantonun bu kararı üzerine hemen ertesi gün gereken muameleyi tekemmül ettirdik ve parayı derhal Ankara Hükümetinin emrine yetiştirilmek üzere Rus hazinesine teslim ettik.¹⁷

Tarihimizde Sovyet yardımı olarak bilinen bu yardımla ilgili olarak, Buhara ordusunun kurulmasında katkısı bulunan Türk Subaylarından Raci Çakırgöz, Buhara hazinesindeki altınların sayımı ve yüz milyon altın rublenin tren vagonlarına yüklenerek Moskova'ya gönderilmesinde kendisinin görev aldığı açıklanmış¹⁸ ve yardım miktarıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Sonradan ancak Türkiye'ye geldikten sonra öğrendiğime göre Buhara Hükümetinin Ankara Hükümetine verdiği 100 milyon altın yardımın ancak 10 milyonluk bölümü Ankaraya ulaşabilmiş. Bu işte aracılık rolü oynamayan Moskova taşıma ücreti olarak 90 milyon altını kendi hazinesine katmış! İşte tarihimizdeki Rus yardımının iç yüzü budur”.¹⁹

1921 yılında Ankara'da Afganistan, Azerbaycan ve Sovyet Rusya elçilerinin bulunduğu bir dönemde Ali Fuat Paşa başkanlığındaki Türk elçilik heyetinin Moskova'ya hareketinden bir müddet sonra Buhara Cumhuriyeti Ankara'ya iki kişilik bir elçilik heyeti gönderdi. Elçi olarak, Türkiye'de tahsil görmüş olan Recep Bey; maslahatgüzar olarak da Naziri Bey vazifeliydi. Bu elçilik heyetinin getirmiş olduğu hediyeler arasında özellikle dört tanesi dikkat çekicidir: *Üç kılıç* ve *Kuran-i kerim*. Elçilik heyeti, hediyeleri Buhara Cumhuriyeti adına Meclise sundu.²⁰

7 Ocak 1922 tarihinde toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa kürsüye çıkarak şu sözleri söyledi: *Muhterem arkadaşlar! Türkistanlı kardeşlerimiz Sakarya Zaferi münasebetiyle bize üç kılıç ve bir de Kuran-ı Kerim göndermişler. Türk milleti adına kendilerine teşekkür ederim. Bu mukaddes kitabı Türk Milletine hediye ediyorum. Bu üç seyf-i muazzezlerden (kılıç) birini ben aldım. İkincisini İsmet Paşa'ya verdim, üçüncüsünü de İzmir Fatihine saklıyorum. Bu kılıç, İzmir'e ilk giren kumandanın beline takılacaktır. Daha sonra bu üçüncü kılıç Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir'e ilk giren Yüzbaşı*

17 Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, Acar Yayınları, İstanbul 1987, ss. 86-87.

18 Ercan Karakoç, *Atatürk'ün Dış Türkler Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, s.46.

19 Timur Kocaoğlu, “Türkistan'da Türk Subayları”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul 1987, Sayı: 8, ss.45-48.

20 Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, s.76.

Şeref Bey'e verildi. Kuran-ı Kerim ise Hacı Bayram Camii'ne gönderildi ki, bu kutsal kitap halen TBMM Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.²¹

Şüphesiz ki Ankara Hükümetiyle yakın ilişki kuran Buhara Cumhuriyeti'nin ömrü çok uzun olmadı. Bolşevikler, Buhara Hükümeti ile 4 Ocak 1921'de yapmış olduğu *İttifak* antlaşmasına rağmen Buhara'yı *Sovyetleştirme* düşüncesinden hiç vazgeçemediler. 9 Aralık 1921'de Osman Kocaoğlu Sovyetlere karşı silahlı mücadeleye girdi ve Enver Paşa'nın müttefiki oldu. Fakat her türlü yola başvuran Sovyet Rusya'sı 1924 yılında Buhara'ya hâkim olmayı başardı.²² Böylece Sovyetler, 1924'ün 20 Eylül'ünde "*Türkistan*" adını yasaklayarak yerine "*Orta Asya*" isminin kullanılmasını yasallaştırdı ve Buhara'yı "*Sovyet Sosyalist Devleti*" olarak ilan etti.²³

Türkistan Milli Birliği ve Yayın Faaliyetleri

Sovyet hükümetinin politikalarına karşı milli mücadeleyi devam ettiren Türkistanlı Aydınlar siyasi teşkilatlanmanın gerekliliğini düşünmekten hiç vazgeçemediler. Kısa zamanda siyasi teşkilatın kurulması için harekete geçseler de, Aydınlar arasında tam bir fikir birliği olmadığından süreç uzadı. Bu sırada durumdan haberdar olan Mustafa Kemal Atatürk TBMM Üyelerinden İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey'i Türkistan'a gönderdi. 1921 Temmuzunda Buhara'ya giden İsmail Suphi Bey'in görevi Türkistan Milli Birliği'nin kuruluşu için arabuluculuk yapmaktı.²⁴ Onun teşebbüsleri ile Birlik kurularak teşkilatın başına da Zeki Velidi Togan'ın getirilmesi uygun bulundu. Kurulan teşkilata *Orta Asya Avamı Müslüman Cemiyetleri İttihadı* adı verildi.²⁵

Ancak Rus Hükümetinin baskılarından dolayı Cemiyetin ileri gelenlerinden Zeki Velidi Togan, Osman Kocaoğlu ve Müfti Sadruddin beyler bu siyasi mücadelenin yurt dışında yapılmasına karar verdiler.²⁶ 1923'de Osman Kocaoğlu Afganistan üzerinden Türkiye'ye geldi. Bu sırada (1919-1925) Mustafa Çokayoğlu, Zeki Velidi Togan gibi Aydınlar da Avrupa'nın çeşitli bölgelerine yerleşti. Özellikle Almanya'da yoğunlaşan Türkistanlı Aydınlar, aralarında kurdukları temaslar sonucunda genel bir kongre düzenleme hususunda bir

21 E.B.Şapolyo, "Atatürk ve Üç Kılıç", *Türk Kültürü*, Kasım 1965, Sayı:37, ss. 86-87.

22 Hayit, *Türkistan Milli Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, s.265.

23 İbrahim Yarkın, "Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyetler Birliğine İlhakı", *Türk Kültürü*, Şubat 1973, Sayı:124, ss.242-253.

24 Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1995, s. 3.

25 Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, s.301; Zeki Velidi Togan, *Hatıralar-Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, TDV Yayınları, Ankara 1999, s.321.

26 Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, s.306.

karara vardılar. Afganistan, İran ve Türkiye'deki aydınlarla gerekli yazışmalar yapıldıktan sonra 1924'ün 29 Kasım günü *Orta Asya Avamı Müslüman Cemiyetleri İttihadı*'nın Türkistan dışındaki ilk resmi toplantısı gerçekleştirdiler.²⁷

Kongrede Sovyetler tarafından Türkistan'ın Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan olarak beş Cumhuriyete bölünmesi meselesi ele alındı. Kongre üyeleri, beş Cumhuriyeti beş ayrı millete parçalama olarak değerlendirdi. Ayrıca *Orta Asya Avamı Müslüman Cemiyetleri İttihadı*'nın adı "*Türkistan Azadlık Cemiyeti*" olarak değiştirildi.²⁸ Bunun sebebi *Orta-Asya* olarak değiştirilen *Türkistan* adının yasaklanamayacağı ve unutturulamayacağını vurgulamaktı.

Çok geçmeden 1925'in 9 Mayıs'ında Cemiyet'in Avrupa'da son toplantısı gerçekleştirildi ve yine bu kongrede önemli kararlar alındı. Bunlar: Cemiyetin merkezinin Türkiye'ye taşınması, Mustafa Çokayoğlu'nun Cemiyetin Avrupa temsilcisi olması, İstanbul'da yayınlanacak neşriyat dilinin Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar ve Başkurların Türkçe neşriyatlarında kendi şive özelliklerini ve ortak lehçe kelimelerini korumakla beraber etimoloji ve morfoloji hususlarında müşterek kaidelere uyulması gibi önemli kararlardı.²⁹ Bu kongrenin arkasından 1925 yılı içerisinde Türkiye'nin önde gelen isimlerinden Maarif Bakanı Suphi Tanrıöver, Avrupa'da yaşayan Türk dış liderlerini Türkiye'ye toplamak amaçlı bir çalışma başlattı ve kısa zamanda Sadri Maksudi Arsal, Ayaz İshaki, Fuat Toktar ve Abdullah Battal Taymas gibi isimlerin Türkiye'ye gelmesini sağladı. Böylece *Türkistan Milli Hareketi*'nin siyasi ağırlık merkezi Türkiye'ye taşındı.³⁰

Kısa zamanda 1927'nin Nisan ayında Zeki Velidi Togan, Mustafa Çokayoğlu, Osman Kocaoğlu, Nasır Mahdum, Mustafa Şakuli, Abdulkadir İnan ve başkalarının da katılımıyla Türkistan *Azadlık Cemiyeti*'nin ilk kongresi İstanbul'da toplandı ve ilk gündem maddesiyle Cemiyetin adı *Türkistan Milli Birliği* olarak değiştirildi.³¹ Kongrenin en önemli kararı, İstanbul'da *Yeni Türkistan* adıyla Zeki Velidi ve Abdulkadir İnan'ın yönetiminde dergi neşretme kararı almasıydı. Dergide Türkistan'ın siyasi ve ekonomik meselelerinin yanında ayrıca tarih, edebiyat ve kültür konularına yer verilecekti. Bunlara

27 Andican, *Cedidizmden Bağımsızlığa...*, ss.227-228.

28 Abdulvahap Kara, *Türkistan Ateşi:Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayınları, İstanbul 2004, s.212.

29 Togan, *Hatıralar...*, s. 505.

30 Andican, *Cedidizmden Bağımsızlığa...*, ss.232-233.

31 Andican, *Cedidizmden Bağımsızlığa...*, s.299.

32 Kara, *Türkistan Ateşi...*, s.215.

ilaveten Mustafa Çokayoğlu ve Mustafa Şakuli'nin Avrupa temsilciliği de kararlaştırıldı.³²

1920-1925 yılları arasında Sovyet yönetiminde kalan Türkistan ve Kafkas ülkelerinden birçok Türk önderleri Türkiye'ye geldi. Bunlar 1920 yılının başlarında Kırım Türklerinin önderlerinden Cafer Seyidahmet (Kırimer), Kafkas liderlerinden Said Şamil ve Sultan Kılıç Gerey, yine 1922 yılı içerisinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade³³ gibi isimlerdi.

Aydınlarımız Türkistan dışına çıkmadan önce Türkistan ve Kafkaslarda çeşitli gazeteler yayınladılar. Bunlar: *Birlik Tuvi*, *Uluğ Türkistan*, *Na Rubeja ve Şafak* gazeteleridir. Türkistan dışında Türkiye ve Avrupa'daki yayınlar ise *Yeni Türkistan* ve *Yaş Türkistan* dergileridir.

Birlik Tuvi (Taşkent): 1917'nin Haziranında Taşkent'te yayına başlayan *Birlik Tuvi* gazetesi Türkistanlı aydınlardan Mustafa Çokayoğlu'nun ilk gazete yönetim tecrübesidir. Gazete Taşkent'te yaşayan Kazakların kurduğu *İttihat Birliği*'nin yayın organıdır. Haftalık olarak çıkan gazetenin yayın politikası *Türkistan halkının birliğini tesis etmek ve halkı siyasi yönden bilinçlendirmek ve böylece Rusya Kurucu Meclis çalışmalarına hazırlamak*³⁴ olmuştur.

Birlik Tuvi gazetesi yayına başlamadan önce 26 Kasım 1916 tarihinde Kölbay Toğısov öncülüğünde Taşkent Kazakları için *Alaş* adında bir gazete yayımlandı.³⁵ Ancak *Alaş* gazetesi Taşkent'teki Kazakların dilek ve sorunlarını dile getirmekte yetersiz kaldığından yeni bir gazeteye ihtiyaç duyuldu. Bunun üzerine Kazak aydınlar Mustafa Çokayoğlu ve Sultanbek Kocanov etrafında birleşerek *İttihat Birliği*'ni kurdu ve birliğin yayın organı olarak *Birlik Tuvi* gazetesini çıkardılar. Gazetenin yönetimine Çokayoğlu getirildi. Daha sonra Çokayoğlu'nun Taşkent'i terk etmesinden sonra, gazete yönetimini Kocanov üstlendi. Yayınını 1918 yılı ortalarına kadar devam ettiren ve 30 sayı kadar çıkan gazete, Bolşeviklerin Türkistan'a hâkim olmasından sonra kapandı.³⁶

Uluğ Türkistan(Taşkent): 1917'nin Nisan'ında yayına başlayan *Uluğ Türkistan* gazetesi ilkin Kazan Tatarlarından Fatih Kerimi'nin yönetiminde oluştu. Bu gazetede, yazı kurulunun şeref üyesi olan Çokayoğlu'nun yazıları da yayımlandı. Yazı kurulunda Çokayoğlu' u dışında Molla Gazi Yunus Muhammedoğlu, Nureddin Seyfulmülükov, Lütfi Ebubekir, Muhtar Bekir ve Helef

33 Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa...*, ss. 291-292.

34 Abdulvahap Kara, *Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı Yolundaki Mücadelesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi SBE, İstanbul 2002, s. 251.

35 Ü. Subkhanberdina – S. Davitov, "Kazak", *Kazak Ansiklopedisi*, Almaata 1998, s.349.

36 Kara, *Mustafa Çokay'ın Hayatı...*, ss.251-252.

Tolak gibi isimler de yer aldı.³⁷ Altı bin tiraja sahip *Uluğ Türkistan* gazetesi geniş bir kitleye hitap etti. Gazetenin amacı, *Türkistan halkının Tatar, Sart ve Kazak olarak bölünmesinin yerine Türklük ve Müslümanlık altında birleşmesi gerektiği* mesajını vermektir. Gazete 1918'in baharında Sovyet makamlarınca durduruldu.³⁸

Na Rubeja-Şafak (Tiflis): 1919 Nisanında Tiflis'e gelen ve burada 1921 Şubatının ortalarına kadar yaklaşık iki sene kalan Çokayoğlu, bu süre zarfında *Na Rubeja* adında Rusça ve diğeri *Şafak* adında Türkçe iki gazete çıkardı. Ayrıca Çokayoğlu Tiflis'te çıkan bazı gazetelerde de düzenli olarak yazılar yazdı. Bu gazetelerin biri Dağıstanlı Ahmet Salihov'un *Volny Gorets* gazetesi bir diğeri *Bor'ba* gazetesi idi.³⁹

Na Rubeja ve *Şafak* gazeteleri Bolşeviklerin Kafkasya'yı işgaliyle yayınlarını durdurdu. İhtilal döneminde *altı* sayı çıkarabilen *Na Rubeja* gazetesi Gürcü Hükümetinin maddi destekleriyle yayınlandı. *Şafak* gazetesi ise Tiflis'teki Türk cemaatinin destekleriyle neşredilebildi. Çokayoğlu, *Na Rubeja* gazetesiyle Gürcü Hükümetinin Sovyetlere karşı milli mücadelesini desteklerken, *Şafak* gazetesiyle de Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğinde ihtilaf devletlerine karşı verilen milli mücadeleyi destekledi. Bu konuda Kuva-yı Milliye'nin Tiflis temsilcisi Kazım (Dirik) Paşa ile temaslar kuruldu. Nitekim daha sonraları Anadolu'daki mücadele hakkında Kazım Paşa'dan elde edilen bilgiler, *Anadolu Mektupları* başlığı altında bir belge olarak yayınlandı.⁴⁰

31 Aralık 1920'de *Volny Gorets* gazetesi *Şafak* gazetesinin Aralık ayında yayına başladığını duyurdu. Gazete'nin haberine göre, *Şafak* gazetesi Tiflis'teki Müslümanların yeni bir yayına olan ihtiyacından dolayı çıkarıldı. Haberde, ayrıca gazetenin hiçbir partiye ait olmadığı, tarafsız demokratik bir gazete olduğu ve temel konusunun milli kültürün olduğu vurgulandı.⁴¹

Birlik Tuvi, Uluğ Türkistan ve *Na Rubeja-Şafak* gazetelerinin orijinallerine ulaşamadığımızdan bu gazetelerle ilgili bilgileri 1917-1924 yıllarına ait diğer kaynaklardan elde etmekteyiz. Bu nedenle gazetelerde yer alan yazılarla ilgili geniş bilgi verememekteyiz.

Aydınlarımızın Türkistan dışında Türkiye ve Avrupa'da yayınladığı dergilere gelince;

37 A, Benningsen, *Step'de Ezan Sesleri...*, s.265.

38 Kara, *Mustafa Çokay'ın Hayatı...*, s.252.

39 Volny Gorets, Tiflis 31 Aralık 1920, No:68.

40 Kara *Mustafa Çokay'ın Hayatı...*, ss.253-254.

41 Volny Gorets, Tiflis Aralık 1920, No: 68.

Yeni Türkistan Dergisi (İstanbul): 1927'nin Haziranında ilk sayısı yayınlanan derginin adının *Yeni Türkistan* olarak konulmasındaki amaç, Rusya'da yasaklanan *Türkistan* adının tüm Orta Asya'yı kapsayan bir isim olmasıydı. *Yeni* kelimesi ile de milli bağımsızlık sonrası kurulacak olan *Türkistan*'in kastedilmesi idi.⁴² Derginin imtiyaz sahibi ilk sayısından 28. sayıya kadar Osman Kocaoğlu, sorumlu müdürü ise Mehmet Kazım beydi.⁴³ 28. sayıda derginin imtiyaz sahibi Nasir Hekimzade'dir. 29. sayıdan (son sayı olan) 39. sayıya kadar ise hem imtiyaz sahibi hem de sorumlu müdür Mecdeddin Ahmet bey'dir.⁴⁴

Türkistan Milli Birliğinin yayın organı olan *Yeni Türkistan* dergisinin yazılarında ana konu olarak Türkiye dışında yaşayan, kendi milli bütünlüğünü ve milli sınırlarını oluşturmak isteyen muhacir Türklere yönelik sorunlar ele alındı. Türkistan ve diğer bölgelerde yaşayan Türklerin düşünceleri ve istekleri, ikinci anavatan olarak gördükleri Türkiye'deki kardeşleriyle paylaşılmak istendi. Makalelerde çoğunlukla Sovyet politikalarının eleştirildiği siyasi içerikli yazılara önem verildi. Ayrıca Türkistan, Kafkasya, Kırım, Rusya ve Türkiye'den haberler de ele alındı. Türkistan dışında yaşayan Türklerin eğitim, sağlık, kültür gibi konularla da ilgilenildi.

Derginin *dili* ile ilgili, ilk başyazıda Türkiye Türkçesi ve Türkistan lehçesi olarak yayınlanacak denilse de buna uyulamadı. Dergi neredeyse tamamen Türkiye Türkçesinde yayınlandı. Yazıların bütünlüğüne bakıldığında Türkistan lehçesiyle yazılanlar çok az bir yer tuttu. Derginin ilk 16 sayısı Arap harf-

42 Yeni Türkistan, "İfade", İstanbul 1927, Sayı:1, s.1. *Dergide bazı yazılar, yazar adı olmadan yayınlanmıştır. Ayrıca Yeni Türkistan dergisinin imtiyaz sahipleri derginin künyelerine, dergide kullanılan dil ise dergideki yazıların geneline bakılarak öğrenildiğinden 43. dipnotta sadece derginin tarih ve sayıları verilmiştir. 44. 45. ve 46. dipnotlarda ise mükerrer olmaması için derginin sadece sayıları verilmiştir.

43 Yeni Türkistan, Sayı: 1, Haziran 1927 (Yıl:1); Sayı:2-3, Temmuz-Ağustos 1927 (Yıl:1); Sayı:4, Eylül 1927 (Yıl:1); Sayı:5-6, Ekim-Kasım 1927 (Yıl:1); Sayı:7, Kanun-i Evvel 1927 (Yıl:1); Sayı:8, Mart 1928 (Yıl:1); Sayı:9, Nisan 1928 (Yıl:1); Sayı 10-11-12, Mayıs-Haziran-Temmuz 1928(Yıl:1); Sayı:13, Ağustos 1928(Yıl:2); Sayı:14-15, Eylül-Ekim 1928 (Yıl:2); Sayı:16, Kanun-i Sani 1928(Yıl:2); Sayı:17, Kanun-i Sani 1928(Yıl:2); Sayı:18, Şubat 1929 (Yıl:2); Sayı:20, Nisan 1929 (Yıl:2);Sayı:22, Haziran 1929(Yıl:3); Sayı:23, Birinci Teşrin 1929 (Yıl:3); Sayı:24-25, Teşrini Sani-Kanun-ı Evvel 1929 (Yıl:3);Sayı:26, Kanun-ı Sani 1930(Yıl:3);Sayı:27, Şubat-1930(Yıl:3); Sayı:28, Teşrini Evvel 1930(Yıl:3); Sayı:29, Teşrin-i Sani 1930(Yıl:3); Sayı:30, Kanun-ı Evvel 1930(Yıl:4);Sayı:31, Kanun-ı Sani 1931(Yıl:5);Sayı:32, Şubat 1931(Yıl:5); Sayı:33, Mart 1931(Yıl:5); Sayı:34, Nisan 1931(Yıl); Sayı:35, Mayıs-1931(Yıl:5); Sayı:36, Haziran 1931(Yıl:5);Sayı:37-38, Temmuz-Ağustos 1931(Yıl:5); Sayı:39, Eylül 1931(Yıl:5).

44 Yeni Türkistan, 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. Sayıları

leriyle yayımlandı.⁴⁵ Türkiye’de Latin harflerine geçişle birlikte Ocak 1929 tarihinde itibaren dergi, Latin alfabesiyle çıkmaya başladı.⁴⁶

Yazar kadrosuna gelince; dergi yazarlarının büyük bir kısmı *Türkistan Milli Birliği* üyeleri ve *Yeni Türkistan* idaresinde yer alan kişilerdi. Dergiye baştan sona bakıldığında Mustafa Çokayoğlu, Abdolvahap Oktay, Osman Kocaoğlu, Abdulkadir İnan, Zeki Velidi Togan, Tahir Çağatay, Mecdeddin Ahmet ve Salih Erinkol gibi kişilerin dergide ön plana çıktıkları görülmektedir. Ayrıca dergide Azerbaycan adına yazı yazan iki yazar bulunmaktaydı. Birincisi B.E.Ağaoğlu, ikincisi Hüseyin Baykara’dır. Kırım’ı temsilen yazıları yayımlananlar arasında Cafer Seydahmed yer alır. Türkiye’den ise yazı ve şiirlerin yayımlananlar arasında Aka Gündüz, Faruk Nafiz, Nihal Atsız ve Adil Hikmet Bey’dir.

Mustafa Çokayoğlu, dergi için toplam 20 makale yazmıştır. Çokayoğlu yazılarında daha çok, Türkistan’daki Sovyet siyaseti ve Türkistan’ın iktisadi durumu üzerinde durdu. Sovyetlerin siyasetlerini, bölgeye Rus muhacirlerin getirilmesi ile Türk nüfusunu azaltmak, köylüyü pamuk ekmeye zorlayarak diğer tarım ürünleri açısından Moskova’ya bağlı kalmak olarak gösterdi. Mustafa Çokayoğlu yazılarında takma isim olarak Sükülü Kayoğlu veya M.Ç. kısaltmasını kullandı.⁴⁷

45 Yeni Türkistan, 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. Sayıları

46 Yeni Türkistan, 17. 18.19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. Sayıları

47 Mustafa Çokayoğlu, (Sükülü Kayoğlu veya M.Ç) “Türkistan Meselesi”, *Yeni Türkistan*, Sayı 1, Haziran 1927, ss. 2-8; M.Ç., “Sovyetlerin Türkistan’da Tatbik Ettikleri Milliyet Siyasetinin Nazari ve Ameli Cihetleri”, Sayı 1, ss. 9-16; M.Ç., “Türkistan’da Siyasi İntibahlar”, Sayı 2-3, Temmuz-Ağustos 1927, ss.6-8; Mustafa Şahkuli, “Türkistan’ın İktisadiyatı”, Sayı 2-3, Temmuz-Ağustos 1927, ss. 17-21; M.Ç., “Türkistan’da Sovyet Hükümetinin Açlık Siyaseti”, Sayı 4, Eylül 1927, ss. 8-11; M.Ç., “Türkistan İstiklal Harekatına Karşı Buhara Emiri”, Sayı 5-6, Ekim-Kasım 1927, ss. 1-7; M.Ç., “Türkistan’ı Açlık Tehdit Ediyor”, Sayı 5-6, Ekim- Kaasım 1927, ss. 7-10; M.Ç., “Hokand Muhtariyet Hakkında”, Sayı 7, Aralık 1927, ss. 7-11; Mustafa Şahkuli, “Türkistan’da Mokova İktisadi Siyasetinin Neticeleri ve Amele Meselesi”, Sayı 7, Aralık 1927, ss. 20-24; M.Ç., “Rus Muhaceret Siyasetinin Yeni Devresi Müvacehesinde Türkistanlıların Vazifesi”, Sayı 8, Mart 1928, ss. 1-7; M.Ç., “Rusların Muhaceret Siyaseti Hakkında”, Sayı 9, Nisan 1928, ss. 6-10; M.Ç., “Rus-Çin İhtilalına Dair”, Sayı 23, Ekim 1929, ss. 3-7; M.Ç., “Turan Devleti Hakkında”, Sayı 26, Ocak 1930, ss. 6-10; M.Ç., “Türkistan’da Pamuk Etrafında Güreş”, Sayı 27, Şubat 1930, ss. 11-17; M.Ç., “Türkistan’da Milli Mücadele”, Sayı 29, Kasım 1930, ss. 2-4; M.Ç., “Cellatlar Provokasyonu!”, Sayı 30, Aralık 1930, ss. 4-5; M.Ç., “Mefkure Meydanında Güreş”, Sayı 32, Şubat 1931, ss. 10-14; M.Ç., “Merkezi Asya Federasyonu Projesi”, Sayı 35, Mayıs 1931, ss. 1-5.

Derginin ilk sayılarından itibaren yazan ve 15 makaleyle dergiye önemli katkı sağlayan Osman Kocaoğlu ve Abdolvahap Oktay'dı. Bu ikilinin yazıları genel olarak Sovyet politikalarının eleştirildiği siyasi içerikliydi.⁴⁸

Dergiye önemli katkılar sağlayan bir diğer yazar Abdulkadir İnan'dır. Dergide 10 makalesi bulunmaktadır. Yazarın makalelerinde genel tema, Sovyet politikalarının Türkistan'ı istismar ettiği yönündeydi. O, özellikle Türkistan'da başlatılan pamuk ekimi siyasetine dikkat çekmekteydi. Rusya'da meydana gelen ekonomik bunalım Türkistan halkı tarafından bağımsızlık yoluna giden bir uyanış olarak algılsaydı, kurtuluşun gerçekleşebileceğini vurgulamış olacaktı.⁴⁹

Dergi için önemli bir diğer yazar, Ahmet Zeki Velidi Togan'dır. 10 adet makalesi bulunan Togan'ın yazıları aralıklarla da olsa ilk sayıdan itibaren yayınlanmaya devam etti. Yazar, yazılarında tarih, kültür ve eser tanıtım konularını seçti.⁵⁰

Ayrıca asıl mesleği doktor olan ve dergide 16 makalesi yayınlanan Salih Erinkol'un kaleminden daha çok Bolşevik politikalarının eleştirildiği *siyasi*

48 Osman Kocaoğlu, "Ay Tanrı", *Yeni Türkistan*, Sayı 1, Haziran 1927, ss.8-9; O.K., "Türkistan'da Türk Edebiyatının Mefkûrevi Tahvillerine Umumi Bir Nazar", Sayı 1, Haziran 1927, ss. 26-29; O.K., "Milliyet ve Bolşevizm", Sayı 2-3, Temmuz-Ağustos 1927, ss. 3-16; O.K., "Afganistan'da Terakki ve İngiliz-Rus Rakabeti", Sayı 21-22, Haziran- Temmuz 1929, ss. 1-11; O.K., "Afganistan ve Türkistan", Sayı 23, Ekim 1929, ss. 1-3; O.K., "Nasyonalizm Önünde Bolşevizm İnhilal Ediyor", Sayı 24-25, Kasım-Aralık 1929, ss. 1-4; O.K., "Bolşeviklerin Türkistan Kültürasına Karşı Olan İmhakar Siyasetleri ve Akamete Ugramak Arifesindedir", Sayı 28, Ekim 1930, ss. 2-4; O.K., "Bolşevik Saflarında Milli Temayüller", Sayı 30, Aralık 1930, ss. 1-2; O.K., "Moskova Türkistan Rençberlerini İğfal Ediyor", Sayı 36, Haziran 1931, ss.1-2 / Abdolvahap Oktay, "Türkistan'da Mudafaa Haf-tasat", *Yeni Türkistan*, Sayı 5-6, Ekim-Kasım 1927, ss. 15-17; A.O., "Türkistan'da Milliyetçilik Neden İleri Geliyor", Sayı 24-25, Kasım-Aralık 1929, ss. 10-16; A.O., "Türkistan'da Milliyet Mücadeleleri", Sayı 28, Ekim 1930, ss. 10-14; A.O., "Türkistan'da Milliyet Mücadeleleri", Sayı 29, Kasım 1930, ss.14-17.

49 Abdulkadir İnan, "Kazakistan Ahvalı", *Yeni Türkistan*, Sayı 1, Haziran 1927, ss. 16-18; A.İ., "Mefkûre Kandı Payda Buladı?", Sayı 4, Eylül 1927, ss. 11-15; A.İ., "Kazak Kırgız İlinde Mefkûre Mücadeleleri", Sayı 5-6, Ekim-Kasım 1927, ss. 17-20; A.İ., "Rus Menşeviklerinin Rusya'nın İstikbaline Dair Fikirleri", Sayı 9, Nisan 1928, ss.15-17; A.İ., "916 Senesi Türkistan Umumi Kıyamı" Sayı 14-15, Eylül-Ekim 1928, ss.17-20; A.i., "Komünist Fırkasında Buhran", Sayı 17, Ocak 1929, ss.1-4.

50 Zeki Velidi Togan, "Türkistan ve İdil Havzasının Medeni Münasebetleri Tarihinden" Sayı 2-3, Temmuz Ağustos 1927, ss. 25-30; Togan, "Türkistan İktisadiyatında Yerli ve Rus Noktai Nazarları ve Aris-Simi Hattı", Sayı 4, Eylül 1927, ss.15-21; Togan, "Türkistan İsmi, Hududu ve Mesahası Hakkında", Sayı 5-6, Ekim Kasım 1927, ss. 30-36; Togan, "Türk Dünyasında Alfabe Meselesi", Sayı 10-11-12, Mayıs Haziran Temmuz 1928, ss. 33-50; Togan, "18. ve 19. Asır Türk Tarihine Ait İki Eser", Sayı 16, Kasım 1928, ss. 38-44.

içerikli yazılar çıkmıştır.⁵¹ Yine dergide makalesi yayınlanan diğer bir yazar da Tahir Çağatay'dır. Yazılarında, *Alman basınının Türkistan hakkında taşıdığı izlenimleri* kaleme aldı.⁵²

Derginin ilk sayısından 29. sayısına kadar sorumlu müdür olan ancak dergiye çok az sayıda yazı ve şiir yazan kişi Mehmet Kazım'dır. Dergide 2 Makale ve 2 şiiri bulunan Mehmet Kazım, yazılarında sadece Kazım veya M.Kazım'ı kullanmayı tercih etmiştir. Makalelerinde Afganistan'da meydana gelen olayların Türkistan'ı da etkilediği yönünde iddialarda bulundu.⁵³

1930 yılından itibaren çalışma alanı daha da genişleyen *Türkistan Milli Birliği*, muhacerette yaşayan Türkistanlılar arasında Orta Asya'nın bağımsızlığı için ortak bir görüş birliği oluşturmayı başardı. Bu durum Sovyetleri rahatsız etmiş olacak ki, Türkiye'de yürütülen istihbarat çalışmalarına ağırlık verdi. Yürüttüğü istihbarat programından sonuç elde edemeyen Sovyet yönetimi, *Pantürkizm* ve *Bölücülük*le suçladığı Türkiye'deki Türkistanlıların yayın organlarının kapatılması için, Türkiye ile görüşmelere başladı. Görüşmeler sonucunda Türkiye'deki Türkistanlıların yayın organlarını *Yeni Türkistan* dergisini, Türkiye ile Sovyetler Birliğinin ilişkilerine zarar verdiği gerekçesiyle 1931 yılında kabul edilen Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı.⁵⁴

Yaş Türkistan Dergisi (Berlin): Türkistan milli Birliğinin Avrupa temsilcisi Mustafa Çokayoğlu'nun rehberliği ile Ekim 1929'da Berlin'de yayınlanmaya başladı. Eylül 1939'a kadar yayınlanan 117 sayı, Arap harfleriyle yayınlandı.

Derginin ana konusu ilk sayısında, *Türkistan bağımsızlığı ve Türkistan halkının kendi kendini idare etme hakkını kazanma yolunda mücadele olduğu*⁵⁵ belirtildi. Mücadelenin temelini ise *siyaset, kültür ve dil* sahalarındaki çalışmalar oluşturdu. *Öncelikle Türk Dünyasında kültür ve dil birliğinin sağlanması çok*

51 Salih Erinkol, "Bugünkü Türkistan ve Türk Alemi", *Yeni Türkistan*, Sayı 19-20, Nisan-Mayıs 1929, ss. 12-14; Erinkol, "Rus Kılıcı Altında" Sayı 21-22, Haziran Temmuz 1929, ss.17-20; Erinkol, "Çarın Bendeleri ve Biz", Sayı 28, Ekim 1930, ss.7-10; Erinkol, "Türkistan", Sayı 29, Kasım 1930, ss.2-3; Erinkol, "Sovyet Merkezinde Değişmeler", Sayı 31, Ocak 1931, ss. 1-5; Erinkol, "İstismar Planı", Sayı 32, Şubat 1931, ss.4-7; Erinkol, "Moskovanın Giyotinleri", Sayı 34, Nisan 1931, ss.3-5; Erinkol, "İstanbul'da Türkistan Günü", Sayı 39, Eylül 1931, ss.11-14.

52 Tahir Çağatay, "Alman Muharrirlerinin Türkistan İntibaati", *Yeni Türkistan*, Sayı 28, Ekim 1930, ss.14-18; Çağatay, "Türkistan'ın Tabii Zenginlikleri" Sayı 36, Haziran 1931, ss.4-8.

53 Mehmet Kazım, "Afganistan'da Son Vaziyet", *Yeni Türkistan*, Sayı 17, Ocak 1929, ss.4-5; Kazım, "Nadir Han Kimdir", Sayı 24-25, Kasım Aralık 1929, ss.5-6; Kazım, "Felek(şiir)", Sayı 26, Ocak 1930, s.10; Kazım, "Türk Güzeline (şiir)", Sayı 27, Şubat 1930, s.10.

54 A.Andican, *Cedidizmden Bağımsızlığa...*, s. 365.

55 Mustafa Çokay, "Biznin Yol", *Yaş Türkistan*, Berlin Aralık 1932, Sayı:1, ss.1-2.

önemlidir. Türk kültürünün tüm Türk halklarının ortak kültürü olduğu bilincine varılmalıdır. Türk halkları bir-birlerinin konuştuğunu ve yazdığını aracasız, tercümanlıktan yoksun anlamalıdır. İstanbul'da çıkan bir gazete Semerkant'ta okunabilmelidir. Böylece Türk halkları arasındaki birlik ve kardeşlik duyguları pekiştirilebilir. Türk halklarının aralarındaki kültür ve dil birliği ideali, onların (Türklerin) diğer halklardan soyutlandırılmasını gerektirmez. Aksine bu birlikle beraber, kendileri gibi bağımsızlık mücadelesi içindeki diğer halklarla işbirliği sağlanmalıdır. Türk Halklarının kültür birliği, bir aile içinde bütünlüğün sağlanmasıyla eşdeğerdir. Bu bütünlüğün sağlanmasından sonra diğer halklarla bağımsızlık konusunda ittifak edilmelidir. Bu Türkistan'ın Bağımsızlığı için gereklidir.⁵⁶ Bağımsızlığa kavuşmak isteyen Türkistanlılar için sadece öz yurdunu ve halkını sevmek yetmez, bizim Türkistan'ı ve Türklüğünü başkalarına da sevdirmemiz gerekmektedir.⁵⁷

Derginin yazar kadrosuna gelince, Yaş Türkistan, Avrupa'da bulunan Türkistanlı ve Türkiyeli gençlerin yardımıyla yayınlanmıştır. Bu gençler 1911, 1912 ve 1922 yıllarında Türkistan'dan Türkiye'ye ve Almanya'ya tahsile gönderilenlerdir. 1911'de 15 öğrenci, 1912'de 30 öğrenci İstanbul ve Berlin'e gönderildi. Yine 1922'de Türkistan ve Buhara Halk Cumhuriyetlerinden 58 öğrenci Almanya'ya gönderildi.⁵⁸ Bu öğrencilerin başında Alimcan İdris bulunmuş ve öğrencilerin Sovyet elçiliği ile olan ilişkilerini yürütmüştür.⁵⁹

İşte bu öğrencilerinden oluşan yazar kadrosu, Türkistan bağımsızlık mücadelesinin Avrupa basınında yer almasına büyük katkılarda bulundu. Öğrencilerden Sabir Türkistanlı (kimya mühendisi), Naim Öktem (iktisat doktoru) Türkiye'de, Tahir Şakirzade (iktisat doktoru) Abdolvahap Oktay (tabip), Saide Oktay (Felsefe doktoru) ve Tahir Çağatay gibi isimler Berlin'de faaliyet gösterdi.⁶⁰ Daha sonra bu öğrencilerden bazıları parasızlıktan dolayı Türkiye'ye geldi ve Trabzon Muallim mektebine yerleştirildi.⁶¹ Özellikle Tahir Çağatay

56 Mustafa Çokay, "Dekabr(Aralık) Hatıraları", *Yaş Türkistan*, Berlin Aralık 1932, Sayı:37, ss.1-6.

57 Mustafa Çokay, "Kazakistan'ın On Yıllığı", *Yaş Türkistan*, Berlin, Ekim 1930, Sayı:11, ss. 1-11.

58 Togan, *Hatıralar...*, s.557; Timur Kocaoğlu, "Orta Asya'dan Türkiye'ye Göçler", 8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, *Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Yayınları No: 6*, Haziran 2006, İstanbul, ss.153-158.

59 Togan, *Hatıralar...*, s.587; Timur Kocaoğlu, "Orta Asya'dan Türkiye'ye Göçler", ss. 153-158.

60 Ülker Çağatay, "Hokant ve Alaş Ordu Milli Hükümetleri ve Mustafa Çokayoğlu", *Türk Kültürü*, 1971, Sayı:100, ss.381-385.

61 Ahmet Temir, *60 yıl Almanya(1936-1996) Bir Yabancı'nın Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.156.

Avrupa'nın Londra, Paris, Berlin, Varşova ve Cenevre gibi siyasi olayların kaynaştığı merkezlerde tek başına Türkistan davasını yürüttü.⁶² Paris'te bulunan Mustafa Çokayoğlu'da sık-sık Berlin'e gelerek derginin basım işlerine nezaret etti.⁶³

Derginin Paris'te değil Berlin'de yayınlanmasının sebebi, Paris'te Çokay dışında Türkistanlıların az oluşuydu. Oysa Berlin, Avrupa'daki Türkistanlıların en çok bulunduğu şehirdi. Dergi Arap harfleriyle Berlin'de yayınlandı. O devirde Arap harfleriyle dizgi yapan matbaa her yerde bulunmadığından derginin Berlin'de yayınlanması uygun bulunmuştu.⁶⁴

Mustafa Çokay, dergide özel bir Türkçe kullandı. Bununla o, derginin yayın politikasına uygun olarak Berlin'de çıkan bir derginin İstanbul'dan Semerkant'a kadar bütün Türk dünyasında okunmasını sağlamayı amaçladı. Bunun için Türkiye Türkçesi ile Türkistan'da konuşulan Kazakça, Özbekçe, Tatarca dillerinin karışımından oluşan bir Türkçe kullandı.⁶⁵ Dergi bu dil politikası ile Türkistan'da yeni-yeni gelişmekte olan Türk lehçelerine yön verme çabasında oldu. Türkistan halkının siyasi ve kültürel hayattaki değişikliklere paralel olarak ihtiyaç duyduğu yeni kavram ve düşünceleri karşılayacak kelimelerin kullanılan dile kazandırma iddiası güdüldü. Öncelikle Türkiye Türkçesinin zengin kelime hazinesinden faydalanmak gerekli görüldü. Böylece Türkistan'da kullanılan dil, hem Acem tesirinden hem de -özellikle gelecekte büyük bir tehlike teşkil edecek- Rusçanın tesirinden kurtulabileceği düşünüldü.⁶⁶

Dergide işlenen başlıca konular Türkistan'da 1917 yıllarındaki milli hareketler ve liderler, Hokant, Alaş Orda ve Buhara Muhtariyetlerinin anlatımı dikkat çekmektedir. Çarlık Rusya'sının ve Sovyetlerin, Türkistan'daki sö-

62 Y.T. *Kızıl Emperyalizm*, Yaş Türkistan Yayını, İstanbul 1958, s.2.* II. Dünya savaşından sonra *Yaş Türkistan* dergisinin yeniden yayınlanmasıyla ilgili ilk çaba Çokay'ın eşi Mariya tarafından başlatılmıştır. Mariya, 1949-1950'de Çokay'ın 60. Doğum günü münasebetiyle Rusça yayınladığı kitaba *Yaş Türkistan* adını vermiştir. Daha sonra derginin misyonunu devam ettirmek amacıyla Türkiye'ye yerleşen Avrupa yayın kadrosu tarafından yayınlanmasına devam edildi. Tahir Çağatay, Saadet Çağatay ve Abdolvahap Oktay Türkiye'de *Yaş Türkistan* yayınları adı altında 1950-1988 yılları arasında 28 eser yayınlamışlardır. M.Y.Çokayoğlu, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, Yaş Türkistan Yayını Sayı:22, İstanbul 1972.

63 A. Temir, *60 yıl Almanya...*, s.160.

64 Saadet Çağatay, *Muhammed Ayaz İshaki*,(Yayınevi belirtilmemiş) Ankara 1979, ss.280-281.

65 Kara, *Mustafa Çokay'ın Hayatı...*, s. 263.

66 Esen Tursun, "Mecmuamızın Tili Hakkında", *Yaş Türkistan*, Berlin Şubat 1932, Sayı:27, s.19.

mürge siyasetinin izahına ağırlık verilmiştir.⁶⁷ Ayrıca dergide yer alan önemli konulardan biri de Doğu Türkistan milli mücadelesine ait yazılardır. Dergi, 1931'de Kumul'da başlayan isyanlar sonucunda 1933'te kurulan ancak kısa süren *Doğu Türkistan Milli Hükümeti* ile ilgili gelişmeleri okurlarına aktardı. Konuyla ilgili araştırmacı yazarlardan Turan Şükrü ve Abdulvahap Oktay, derginin bu haliyle Doğu Türkistan milli mücadelesinin Avrupa'daki sesi olarak görev yaptığını⁶⁸ ifade etmişlerdir.

Sovyet Komünist Partisi mensupları tarafından takip edilen dergi, Sovyet hükümetinin girişimleriyle “*Rus-Türk ilişkilerini olumsuz etkilemektedir*” gerekçesiyle⁶⁹, 1934 yılında Türk hükümeti tarafından *Yaş Türkistan* dergisinin Türkiye'ye getirilmesi yasaklandı.⁷⁰ Daha sonra *Yaş Türkistan* dergisinin yayını 1939 Eylül'ünde Almanların Polonya'yı işgali ve İkinci Dünya savaşının başlamasıyla son buldu.⁷¹ Savaşın başlamasıyla derginin aboneleriyle irtibatı kesildi ve derginin Berlin'deki yazar kadrosundaki Tahir Çağatay, Abdulvahap Oktay gibi isimler Türkiye'ye geldi.⁷² Böylece 10 yıldır yayınlanmakta olan *Yaş Türkistan* dergisi kapanmış oldu.

Rusya'nın, Türkiye ve Avrupa'daki Türkistanlı aydınların yayın faaliyetlerini engelleme girişimleri 1927'lerde başladı. 1930-39 yıllarında başta *Yeni Türkistan* dergisi olmak üzere *Yeni Kafkasya*, *Odlu Yurt*, *Bildiriş*, *Azeri Türk* dergileri de aynı gerekçeyle kapatıldı.⁷³

1917 Yılı Hatıra Parçaları: Bu eser, Mustafa Çokayoğlu'nun Şubat 1917 İhtilalından Hokand Muhtariyeti'ne değin yaşadığı olaylarla ilgili hatıralardır. Çokayoğlu hatıralarını önce bir dizi olarak *Yaş Türkistan* dergisinde yayınladı. Derginin 1936 yılı 76. sayısından başlayarak 1937'de 90.⁷⁴ sayısında kadar

67 Mustafa Çokay, “Vaspominaniya”, *Türkelî*, Aralık 1951, s.17-26.

68 A.Şükrü Turan, “Doğu Türkistan Milli Mücadelesinde Yaş Türkistan Dergisinin Hizmetleri”, *Emel*, Mayıs-Haziran 1997, No 100, ss.31-33.

69 Mustafa Çokay, “Mefkûre Meydanında Küreş” *Yaş Türkistan*, Berlin Aralık 1930, Sayı:13, ss.8-22.

70 Çokay, “Yığılganga Yumuruk”, *Yaş Türkistan*, Berlin Kasım 1934, No:2(60), s.6.

71 M.Y.Çokayoğlu, *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, Yaş Türkistan Yayını Sayı:19, İstanbul 1972, s.115.

72 Saadet Çağatay, “Prof. Dr. Tahir Çağatay(27.03.1902-27.07.1984)”, *Türk Kültürü*, Ocak 1985, Sayı261, ss.55-58.

73 Etienne Copeaux, *Prometeci Hareket-Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türkdili Alanı*, (Haz. Semih Vaner), Metis Yayınları, İstanbul 1997, s.44; Güney Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a-Tek Parti Döneminde Türkçülük(1931-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.206.

74 Mustafa Çokay “1917 Yılı Hatıra Parçaları”, *Yaş Türkistan*, Sayı 76, Mart-1936, ss.24-29; Sayı 77, Nisan 1936,ss.13-18; Sayı 78, Mayıs 1936, ss.11-18; Sayı 79, Haziran 1936,

13 sayısında yer alan hatıralar bir araya getirilerek 1937'de kitaba dönüştürüldü. İlk Arapça basılan kitap 1988'de Saadet Çağatay tarafından Türkiye Türkçesinde yayınlandı. Saadet Çağatay, hatıraları bir kitapta toplanmasını, *Türkistan tarihinin çok önemli devresini kapsayan hatıraların dergi sayfalarında kaybolup gitmesini önlemek ve herkesin özellikle Türkistanlıların kolayca ulaşabilmesi amacını taşıdığını*⁷⁵ ifade etmiştir.

Konuyla ilgili doktora tezi yapan ve kitabın 1937 ilk baskısını inceleyen Abdulvahap Kara, *kitabın 1988 Ankara baskısının dışında 1991 sonrası Kazakça ve Rusça'sının yayınlandığını fakat her iki tercümede de eksikliklerin olduğunu* belirtmektedir. *Bazı bölüm ve sayfaların yer yer atlandığını, çeviri esnasında yer, şahıs ve siyasi isimlerle ilgili yanıltıcı bilgiler içerdiğini*⁷⁶ vurgulamaktadır. Kara'ya göre kitabın orijinal metninde *Çokayoğlu, Türkistan'ın bağımsızlığına ancak geçmişte yaşanan zorlukları öğrenip onlardan ders alarak hareket edildiğinde ulaşılabileceğine dikkat çekmektedir.*⁷⁷ Eserin orijinal Arapça metni araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Ayrıca Mustafa Çokayoğlunun Avrupada yazmış olduğu eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler *Chez Les Soviets en Asie Centrale* (Paris 1928) ve *Turkestan Pod Vlastyu Ssovetov* (Paris 1935)'dir. Paris'te Fransızca yayınlanan her iki eserini Türkçeye çevirisi bulunmamakta ve Türkçeye kazandırılması gerekmektedir.

Sonuç

19. yüzyılın ilk yılları (1917-1924) bütün Türkistan için hem ümitler hem de endişelerle dolu geçmiştir. Bu yüzyılda Türkistanlı Aydınlarımızdan Osman Kocaoğlu, Mustafa Çokayoğlu ve Zeki Velidi Togan, siyasi ve milli faaliyetleriyle(1917-1939) *Türkistan* adını muhafaza eden ve Türkistan halkının bölünmesine, parçalanmasına izin vermeyen bir dik duruşla tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Onlar, *Türkistan* adı ile Sovyetlerdeki (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan / Sibiry Türk Devletleri: Başkurdistan, Çuvaşistan, Tataristan / Müslüman Kafkas Halkaları ve Azerbaycan) bütün Müslüman Türk halkalarının bütünliğini kucaklamanın yan

ss13-19; Sayı 82, Eylül 1936, ss.18-26; Sayı 83, Ekim 1936, ss.12-20; Sayı 84, Kasım 1936, ss.9-16; Sayı 85, Aralık 1936, ss.14-23; Sayı 86, Ocak 1937, ss.14-22; Sayı 87, Şubat 1937, ss.11-19; Sayı 88, Mart 1937, ss.7-13; Sayı 89, Nisan 1937, ss.10-16; Sayı 90, Mayıs 1937, ss.14-22.

75 Saadet Çağatay, *Mustafa Çokay 1917 Yılı Hatıra Parçaları*, Yaş Türkistan Neşriyatı, Ankara, 1988, s.7

76 Kara, *Mustafa Çokay'ın Hayatı...*, ss.279-280.

77 Kara, *Mustafa Çokay'ın Hayatı...*,s.280.

ısıra bu halkların Anadolu Türklüğü ile bağlılığının (bağlılığını ispatlamışlardır) bölünmez bütünlüğünü ortaya koymuşlardır.

Bu dönemde Türkistan Türkleri ile Türkiye Türkleri arasında yardımlaşma teşebbüslerine girişilmiş, fakat her iki coğrafyada Birinci Dünya Savaşının siyasi ve askeri şartlarından dolayı arzu edilen yardımlaşma gerçekleşmemiştir. 1919-1922 yıllarında kurulan bölgesel muhtariyetlerin (Hokand Muhtariyeti Aralık 1917, Alaş-Orda Hükümeti Aralık-1917, Buhara Cumhuriyeti Ekim 1920) aracılığı ile maddi ve diplomatik destekler yapılmak istenmiştir. Buhara Muhtariyetinin Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu'nun Anadolu'ya gönderdiği maddi (100 milyon ruble) yardımı, merkezi Moskova hükümeti tarafından yardımın büyük bir kısmına el konulmasıyla sonuçlanmıştır. Atatürk Hükümetinin Moskova'ya göndermiş olduğu ilmi diplomatik heyetin içinde görev alan İsmail Suphi Bey'in girişimleriyle de *Türkistan Milli Birliği* kurulabilmişse de Sovyetlerin baskısı neticesinde faaliyetini hariçte sürdürmeye mecbur kalmıştır.

1917 Bolşevik İhtilal hükümetinin ilk yıllarında kısa süreliğine Türkistan halkı için milli değerlerin önemi vurgulanmış ve onların milli bağımsızlık konusunda bütünleşmelerine izin verilmiştir. Bunun için yasaklı uygulamalar yerine ikili, çelişkili politikalar izlemiştir. Geçici olarak milli değerlerin yaşanmasını öngören beyanname yayınlamış ve böylece Türkistan halkının güvenini kazanma ve oyalama politikaları denenmiştir. İhtilal Hükümetinin bu uygulamalarıyla ilgili bir öngörülerini olmayan Türkistanlı aydınlar ilkin hükümetin beyan ve kararlarına olumlu yaklaşmışlardır. Fakat Türkistanlılar (bilhassa Türkistan Aydınlar), kısa zaman içinde kurulan bölgesel muhtariyetlerin yaygınlaşmasına engel olan Bolşevik hükümetinin yasaklarıyla yüze yüz kalmışlardır. Bu durum Türkistan halkının ayaklanmasına sebep olmuş ve Türkistanlı Aydınları siyasi mücadelede daha etkin hale getirmiştir. Cemiyetleşme oluşumlarının yanında fikirlerini yayınlayacak gazete ve dergiler yayınlamışlar, yurt içinde ve yurt dışında bütün Türkistan halkının sorunlarını dünya kamuoyuna taşıyarak Sovyetlerin Türkler üzerindeki adaletsizliğini anlatmışlardır.

Aydınlarımızın yayınladığı *Yeni Türkistan* ve *Yaş Türkistan* dergileri içerdiği konular itibariyle günümüze hitap etmektedir. Makalelerde işlenen Türkistan ve Türkiye Birliği, bütün Türk milletine, aydınlarına ve yöneticilerine yol gösterici niteliktedir. Bu yönüyle söz konusu her iki dergi, değerini yitirmeyen siyaset ve kültür hayatımızın klasikleri arasında sayılması gerekir.

Türkistan'ın Bağımsızlığı için aydınlarımızın verdiği milli mücadelenin her safhasını konu edinen bu dergiler, Sovyet Rusya'sının başta Türkistan adını yasaklayarak yerine Orta Asya adını kullanması ve Türk soylu halklardan

ayrı-ayrı milletler ve devletler oluşturmasının ileriye dönük siyasi hesaplar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki, bugün Sovyetler Birliği dağılmış Türkistan devletleri eski Sovyet kimlikleriyle bağımsızlıklarına kavuşmuştur. Bir başka ifadeyle Türkistan devletleri Türk soylu devlet adlarıyla değil ayrı ayrı millet ve devlet adlarıyla bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Örneğin Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti v.s. Oysa bu devletler, bugün yavru vatan diye ifade ettiğimiz Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gibi Kazak Türk Cumhuriyeti, Kırgız Türk Cumhuriyeti adlarıyla anılabilirlerdi. Bu durum Türkistanlı devletlerin bağımsızlıklarına kavuşurken kendi öz ve soy kimliklerini ifade eden adları alamadıklarını ortaya koymaktadır. Buda Aydınlarımızın ısrarla bütün Türk coğrafyası için “Türkistan” adının kullanmalarının önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Dergilerde işlenen önemli konulardan bir diğeri de *Ruşanın Türkistan halkları için tehlikeli görülmesidir*. Devlet, Rusçanın Türkistan Devletleri arasında yaygınlaşmasını destekleyerek halkların söz konusu bu dili ortak dil olarak kullanmalarını sağlamıştır. Günümüzde de Türkistan devletleri ve halkları arasında Rusçanın yaygın ve ortak bir dil olarak kullandığını görmekteyiz. Aydınlarımızın bu konudaki endişeleri onları haklı çıkarmıştır.

Aslında *ortak dil kullanımı amacıyla* yayın hayatına başlayan bu dergiler (dil konusunda) arzulanan hedefe tam anlamıyla hizmet edememiştir. Şayet dergilerde yer alan yazıların çoğunluğu Türkistan Türkçesinde yayınlanmış olsaydı Türkiye’deki Türklerin Türkistan Türkçesini öğrenmesine katkı sağlamış olacaktı. Bu amaç gerçekleşmediğinden günümüzde Türkiye Türkleriyle Türkistan Türkleri arasında ortak dil (Türkçe) sorunu vardır.

Sonuç olarak dergilerin ana konusu Türkistan’ın Bağımsızlığı, Türkistan-Türkiye Birliği ve Ortak Dil (Türkçe) Kullanımının gerçekleşmesi için bugün halen geç kalmadığımızı değildir. Türkiye’de yukarıda ifade edilen ortak amaçları gerçekleştirmek adına kurulmuş olan TİKA-Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı, YTB-Yurtdışı Türkler Akraba Toplulukları Başkanlığı gibi devletin resmi kurumları bu tür çalışmalara öncülük edebilirler.

Kaynakça

Andican, A. Ahad, *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003.

Baysun, Abdullah Recep, *Türkistan Milli Hareketleri*,(Yayınevi belirtilmemiş), İstanbul 1943.

Benningsen, A, Lemerciler C. Quelquejay, *Step’de Ezan Sesleri Sovyet Rejimi Altındaki İslamın 400 yılı*, (Çev: Nezih Uzel),Selçuk Yayınları, İstanbul 1981.

Copeaux, Etienne, *Prometeci Hareket-Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türk Dili Alanı*, (Haz. Semih Vaner), Metis Yayınları, İstanbul 1997.

Çağatay, Saadet, "Prof. Dr. Tahir Çağatay (27.03.1902-27.07.1984)", *Türk Kültürü*, Ocak 1985, Sayı: 261, ss.55-58

// // *Mustafa Çokay 1917 Yılı Hatıra Parçaları*, Yaş Türkistan Neşriyatı, Ankara, 1988.

// // *Muhammed Ayaz İshaki*, (Yayınevi belirtilmemiş) Ankara 1979.

Çağatay, Ülker, "Hokant ve Alaş Ordu Milli Hükümetleri ve Mustafa Çokayoğlu", *Türk Kültürü*, 1971, Sayı:100, ss.381-385.

// // "Vaspominaniya", *Türkelî*, Aralık 1951, ss.17-26

Çokayoğlu, M.Y., *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, Yaş Türkistan Yayını Sayı:22, İstanbul 1972.

Hayit, Baymirza, *Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, TDV Yayınları, Ankara 1997.

// // *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Kara, Abdulvahap, Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı Yolundaki Mücadelesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi SBE, İstanbul 2002.

// // *Türkistan Ateşi:Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, Da Yayınları, İstanbul 2004.

Karakoç, Ercan, *Atatürk'ün Dış Türkler Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kocaoğlu, Timur, "Türkistan'da Türk Subayları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul 1987, Sayı: 8, ss.45-48

// // "Orta Asya'dan Türkiye'ye Göçler", 8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, *Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Yayınları No: 6*, Haziran 2006, İstanbul, ss.153-158

Kırimer, Cafer Seydahmed, *Rus Yayılmacılığının Tarihi Kökenleri*, TDV Yayınları, Ankara 1997.

Öktem, A.Naim, "Buhara Cumhuriyetinin 50. Yıldönümü", *Türk Dünyası*, Ekim-Kasım-Aralık 1970, Sayı:19, ss. 36-38

Özdoğan, Güney Göksu, *Turan'dan Bozkurt'a-Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Saray, Mehmet, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, Acar Yayınları, İstanbul 1987.

// // *Atatürk ve Türk Dünyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

// // *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

Subkhanberdina, Ü, S. Davitov, "Kazak", *Kazak Ansiklopedisi*, Almaata 1998.

Şapolyo, E.B., "Atatürk ve Üç Kılıç", *Türk Kültürü*, Kasım 1965, Sayı:37, ss. 86-87

Temir, Ahmet, *60 yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancı'nın Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar-Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri*, TDV Yayınları, Ankara 1999.

Turan, A.Şükrü, "Doğu Türkistan Milli Mücadelesinde Yaş Türkistan Dergisinin Hizmetleri", *Emel*, Mayıs-Haziran 1997, No 100, ss.31-33

Türsun, Esen, "Mecmuamızın Tili Hakkında", *Yaş Türkistan*, Berlin, Şubat 1932, Sayı:27, ss. 9-13

Volny Goretz Gazetesi, Tiflis 31 Aralık 1920, No:68, ss.1-6

Yarkın, İbrahim, "Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırılarak Sovyetler Birliğine İlhakı", *Türk Kültürü*, Şubat 1973, Sayı:124, ss. 242-253

Y.T. Kızıl Emperyalizm, Yaş Türkistan Yayını, İstanbul, 1958.

Yeni Türkistan Dergisi

Çağatay, Tahir, "Alman Muharrirlerinin Türkistan İntibaati", *Yeni Türkistan*, Sayı 28, Ekim 1930, ss.14-18;

// // "Türkistan'ın Tabii Zenginlikleri" Sayı 36, Haziran 1931, ss.4-8.

Çokayoğlu, Mustafa, (Mustafa Şahkuli veya M.Ç) "Türkistan Meselesi", *Yeni Türkistan*, Sayı 1, Haziran 1927, ss. 2-8;

// // "Sovyetlerin Türkistan'da Tatbik Ettikleri Milliyet Siyasetinin Nazari ve Ameli Cihetleri", Sayı 1, ss. 9-16;

// // "Türkistan'da Siyasi İntibalar", Sayı 2-3, Temmuz-Ağustos 1927, ss.6-8;

// // "Türkistan'ın İktisadiyatı", Sayı 2-3, Temmuz-Ağustos 1927, ss. 17-21;

// // "Türkistan'da Sovyet Hükümetinin Açlık Siyaseti", Sayı 4, Eylül 1927, ss. 8-11;

// // "Türkistan İstiklal Harekatına Karşı Buhara Emiri", Sayı 5-6, Ekim-Kasım 1927, ss. 1-7;

// // "Türkistan'ı Açlık Tehdit Ediyor", Sayı 5-6, Ekim- Kasım 1927, ss. 7-10;

// // "Hokand Muhtariyet Hakkında", Sayı 7, Aralık 1927, ss. 7-11;

// // "Türkistan'da Mokova İktisadi Siyasetinin Neticeleri ve Amele Meselesi", Sayı 7, Aralık 1927, ss. 20-24;

// // "Rus Muhaceret Siyasetinin Yeni Devresi Müvacehesinde Türkistanlıların Vazifesi", Sayı 8, Mart 1928, ss. 1-7;

// // "Rusların Muhaceret Siyaseti Hakkında", Sayı 9, Nisan 1928, ss. 6-10;

// // "Rus-Çin İhtilalına Dair", Sayı 23, Ekim 1929, ss. 3-7; M.Ç., "Turan Devleti Hakkında", Sayı 26, Ocak 1930, ss. 6-10;

// // "Türkistan'da Pamuk Etrafında Güreş", Sayı 27, Şubat 1930, ss. 11-17;

// // "Türkistan'da Milli Mücadele", Sayı 29, Kasım 1930, ss. 2-4;

// // "Cellatlar Provokasyonu!", Sayı 30, Aralık 1930, ss. 4-5;

// // "Mefkure Meydanında Güreş", Sayı 32, Şubat 1931, ss. 10-14;

- // // “Merkezi Asya Federasyonu Projesi”, Sayı 35, Mayıs 1931, ss. 1-5;
Erinkol, Salih, “Bugünkü Türkistan ve Türk Alemi”, *Yeni Türkistan*, Sayı 19-20, Nisan-Mayıs 1929, ss. 12-14;
- // // “Rus Kılıcı Altında” Sayı 21-22, Haziran Temmuz 1929, ss.17-20;
// // “Çarın Bendeleri ve Biz”, Sayı 28, Ekim 1930, ss.7-10;
// // “Türkistan”, Sayı 29, Kasım 1930, ss.2-3;
// // “Sovyet Merkezinde Değişmeler”, Sayı 31, Ocak 1931, ss. 1-5;
// // “İstismar Planı”, Sayı 32, Şubat 1931, ss.4-7;
// // “Moskovanın Giyotinleri”, Sayı 34, Nisan 1931, ss.3-5;
// // “İstanbul’da Türkistan Günü”, Sayı 39, Eylül 1931, ss.11-14;
İnan, Abdulkadir, “Kazakistan Ahvalı”, *Yeni Türkistan*, Sayı 1, Haziran 1927, ss. 16-18;
- // // “Mefkûre Kandıya Payda Buladır?”, Sayı 4, Eylül 1927, ss. 11-15;
// // “Kazak Kırgız İlinde Mefkûre Mücadeleleri”, Sayı 5-6, Ekim-Kasım 1927, ss. 17-20;
- // // “Rus Menşeviklerinin Rusya’nın İstikbaline Dair Fikirleri”, Sayı 9, Nisan 1928, ss.15-17;
// // “916 Senesi Türkistan Umumi Kıyımı” Sayı 14-15, Eylül-Ekim 1928, ss.17-20;
- // // “Komünist Fırkasında Buhran”, Sayı 17, Ocak 1929, ss.1-4;
Kazım, Mehmet, “Afganistan’da Son Vaziyet”, *Yeni Türkistan*, Sayı 17, Ocak 1929, ss.4-5;
- // // “Nadir Han Kimdir”, Sayı 24-25, Kasım Aralık 1929, ss.5-6;
// // “Felek(şiiir)”, Sayı 26, Ocak 1930, s.10;
// // “Türk Güzeline (şiiir)”, Sayı 27, Şubat 1930, s.10;
Kocaoğlu, Osman, “Ay Tanrı”, *Yeni Türkistan*, Sayı 1, Haziran 1927, ss.8-9;
// // “Türkistan’da Türk Edebiyatının Mefkûrevi Tahvillerine Umumi Bir Nazar”, Sayı 1, Haziran 1927, ss. 26-29;
- // // “Milliyet ve Bolşevizm”, Sayı 2-3, Temmuz-Ağustos 1927, ss. 3-16;
// // “Afganistan’da Terakki ve İngiliz-Rus Rakabeti”, Sayı 21-22, Haziran- Temmuz 1929, ss. 1-11;
- // // “Afganistan ve Türkistan”, Sayı 23, Ekim 1929, ss. 1-3;
// // “Nasıyonalizm Önünde Bolşevizm İnhilal Ediyor”, Sayı 24-25, Kasım-Aralık 1929, ss. 1-4;
- // // “Bolşeviklerin Türkistan Kültürasına Karşı Olan İmhakar Siyasetleri ve Akamete Uğramak Arifesindedir”, Sayı 28, Ekim 1930, ss. 2-4;
// // “Bolşevik Saflarında Milli Temayüller”, Sayı 30, Aralık 1930, ss. 1-2;
// // “Moskova Türkistan Rençberlerini İğfal Ediyor”, Sayı 36, Haziran 1931, ss.1-2;

Oktay, Abdulvahap “Türkistan’da Mudafaa Haftası”, *Yeni Türkistan*, Sayı 5-6, Ekim-Kasım 1927, ss. 15-17;

// // “Türkistan’da Milliyetçilik Neden İleri Geliyor”, Sayı 24-25, Kasım-Aralık 1929, ss. 10-16;

// // “Türkistan’da Milliyet Mücadeleleri”, Sayı 28, Ekim 1930, ss. 10-14;

// // “Türkistan’da Milliyet Mücadeleleri”, Sayı 29, Kasım 1930, ss.14-17;

Togan, Zeki Velidi, “Türkistan ve İdil Havzasının Medeni Münasebetleri Tarihinden” Sayı 2-3, Temmuz Ağustos 1927, ss. 25-30;

// // “Türkistan İktisadiyatında Yerli ve Rus Noktai Nazarları ve Aris-Simi Hattı”, Sayı 4, Eylül 1927, ss.15-21;

// // “Türkistan İsmi, Hududu ve Mesahası Hakkında”, Sayı 5-6, Ekim Kasım 1927, ss. 30-36;

// // “Türk Dünyasında Alfabe Meselesi” , Sayı 10-11-12, Mayıs Haziran Temmuz 1928, ss. 33-50;

// // “18. ve 19. Asır Türk Tarihine Ait İki Eser”, Sayı 16, Kasım 1928, ss. 38-44;

Yeni Türkistan, “İfade”, İstanbul 1927, Sayı:1, s.1.

Yeni Türkistan, Sayı: 1, Haziran 1927 (Yıl:1); Sayı:2-3, Temmuz-Ağustos 1927 (Yıl:1); Sayı:4, Eylül 1927 (Yıl:1); Sayı:5-6, Ekim-Kasım 1927 (Yıl:1); Sayı:7, Kanuni Evvel 1927 (Yıl:1); Sayı:8, Mart 1928 (Yıl:1); Sayı:9, Nisan 1928 (Yıl:1); Sayı 10-11-12, Mayıs-Haziran-Temmuz 1928(Yıl:1); Sayı:13, Ağustos 1928(Yıl:2); Sayı:14-15, Eylül-Ekim 1928 (Yıl:2); Sayı:16, Kanun-i Sani 1928(Yıl:2); Sayı:17, Kanun-i Sani 1928(Yıl:2); Sayı:18, Şubat 1929 (Yıl:2); Sayı:20, Nisan 1929 (Yıl:2); Sayı:22, Haziran 1929(Yıl:3); Sayı:23, Birinci Teşrin 1929 (Yıl:3); Sayı:24-25, Teşrin Sani-Kanun-ı Evvel 1929 (Yıl:3); Sayı:26, Kanun-ı Sani 1930(Yıl:3); Sayı:27, Şubat-1930(Yıl:3); Sayı:28, Teşrin Evvel 1930(Yıl:3); Sayı:29, Teşrin-i Sani 1930(Yıl:3); Sayı:30, Kanun-ı Evvel 1930(Yıl:4); Sayı:31, Kanun-ı Sani 1931(Yıl:5); Sayı:32, Şubat 1931(Yıl:5); Sayı:33, Mart 1931(Yıl:5); Sayı:34, Nisan 1931(Yıl:5); Sayı:35, Mayıs-1931(Yıl:5); Sayı:36, Haziran 1931(Yıl:5); Sayı:37-38, Temmuz-Ağustos 1931(Yıl:5); Sayı:39, Eylül 1931(Yıl:5).

Yaş Türkistan Dergisi;

Çokay, Mustafa, “Biznin Yol”, *Yaş Türkistan*, Berlin Aralık 1932, Sayı:1, ss.1-2

// // “Yığılganga Yumuruk”, *Yaş Türkistan*, Berlin Kasım 1934, No:2(60), s.6

// // “Kazakistan’ın On Yıllığı”, *Yaş Türkistan*, Berlin, Ekim1930, Sayı:11, ss. 1-11

// // “Mefküre Meydanında Küreş” *Yaş Türkistan*, Berlin Aralık 1930, Sayı:13, ss.8-22

// // “Dekabr(Aralık) Hatıraları”, *Yaş Türkistan*, Berlin Aralık 1932, Sayı:37, ss.1-6

// // “1917 Yılı Hatıra Parçaları”, *Yaş Türkistan*, Sayı 76, Mart-1936, ss.24-29; Sayı 77, Nisan 1936,ss.13-18; Sayı 78, Mayıs 1936, ss.11-18; Sayı 79, Haziran 1936,

ss13-19; Sayı 82, Eylül 1936, ss.18-26; Sayı 83, Ekim 1936, ss.12-20; Sayı 84, Kasım 1936, ss.9-16; Sayı 85, Aralık 1936, ss.14-23; Sayı 86, Ocak 1937, ss.14-22; Sayı 87, Şubat 1937, ss.11-19; Sayı 88, Mart 1937, ss.7-13; Sayı 89, Nisan 1937, ss.10-16; Sayı 90, Mayıs 1937, ss.14-22.

Tursun, Esen, “Mecmuamızın Tili Hakkında”, *Yaş Türkistan*, Berlin Şubat 1932, Sayı:27, s.19

Ek:

Osman KOCAOĞLU (1878-1968)

1878 Yılında Türkistan’ın Fergane vadisi Oş kasabasında doğdu. İlk Medrese tahsilini Buhara’da ailesinin yanında aldı. Genç yaşlardayken Türkistan’ın bağımsızlık mücadelesine katıldı. 20 yaşındayken(1898) Çarlık Rusya’sının Türkistan’daki egemenliğine karşı yapılan ayaklanma ve isyanlara iştirak etti. 1909’da görünürde ticari gerçekte siyasi olan “Şirket-i Buhara-i Şerif” şirketinin kurucuları arasında yer aldı. Aynı yıl bu şirketin temsilcisi olarak *yeni eğitim metotlarını öğrenmek ve tecrübe etmek* üzere arkadaşlarıyla beraber önce Bahçesaray’a gidip Gaspıralı İsmail ile görüştü. Oradan da İstanbul’a giderek aralarında Enver Paşa’nın da bulunduğu çok sayıda Anadolu aydınlarla görüşmeler yaptı.

İstanbul’da kendisi gibi Buhara’dan İstanbul’a gelmiş olan Abdurrauf Fitrat, Abdulaziz Gülcacı gibi arkadaşları ile birlikte 26 Ekim 1909’da “Buhara Tamim-i Maarif Cemiyeti Hayriyyesi” adlı, amacı *mali durumuna göre Buhara ve Türkistan’dan her yıl öğrenci getirerek İstanbul okullarında eğitim görmelerini sağlamak* olan bir dernek kurdu. 1913’de eğitimini tamamlamış olarak memleketine döndü ve Buhara’da bir Cedit Okulu kurdu ve kısa zamanda 200’ü aşkın öğrenciyse sahip oldu.

1916’da Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya’sının “Türkistan’dan cephe gerisi hizmetleri için gençleri toplama” kararına karşı halk ayaklanmalarına katıldı. Aynı yıl içinde “Yaş Buharalılar (Genç Buharalılar) siyasi teşkilatını kurdu. 29 Ağustos 1920’de kurulan Geçici Buhara Halk Şuraları Cumhuriyeti hükümetinin Maliye Bakanı seçildi. 23 Eylül 1921’de Buhara Halk Temsilcilerinin İkinci Kurultayı’nda Cumhurbaşkanı seçildi.

1923’de İstanbul’a gelerek Türkistan Gençler Birliğinin (1927) kuruluşunda yer aldı.. Arkadaşları Mustafa Çokayoğlu ve Zeki Velidi Togan ile birlikte Yeni Türkistan (1927-1934) dergisini çıkardı. Verdiği konferanslarda Sovyetler Birliğinin Türkistan’daki sömürgecilik politikalarını eleştirdi. Bunun için Sovyet hükümeti Osman Kocaoğlu’unun Türkiye’den çıkarılmasını istedi. Türk Hükümeti onun yurt dışına çıkması kararı alınca o da, 1938 de önce

Polonya'ya daha sonra İran'a gitti. İkinci Dünya Savaşının bitişinden sonra 1945 sonlarında Türkiye'ye geri döndü.

Sonraki yıllarda (1951-1957) Pakistan'da da bulunan Osman Kocaoğlu 28 Temmuz 1968 ölümüne kadar Türkiye'de yaşadı. Bu son dönemde, İstanbul ve Ankara'da Türkistan konusunda çeşitli konuşmalar yapmaktan başka her hangi bir siyasi faaliyette bulunmadı ve 90 yaşındayken 28 Temmuz 1968'de hayata gözlerini kapadı. Mezarı, İstanbul'da Özbekler Tekke'sinde bulunmaktadır.

Mustafa ÇOKAY (ÇOKAYOĞLU) (1890-1941)

1890 Kazakistan'ın Siri Derya bölgesi, Perovsk ilçesi, Jelek mıntukasında doğdu. Dedesinin adı Torgay Datka, babası Kıpçak beylerinden Çokay'dır. İlkokulu ana dilinde, orta okulu Taşkent'te Rusça olarak okudu. Rusya'nın o zamanki başşehri Petersburg'da Hukuk Fakültesi'ni bitirip Türkistan'a döndü. Taşkent'te çıkan "Uluğ Türkistan" gazetesinin en güçlü yazarlarından biri oldu. Yine aynı dönemde Taşkent'te "Birlik Tuğu" dergisini çıkardı. Rusça "Hür Türkistan" ve sonra "Yeni Türkistan" gazetelerini çıkardı. 1917 yılında Kazak ve Kırgız Türklerinin ortak devleti olan "Alaş-Orda"nın öncülerinden oldu. Kurulan hükümette bakan olarak görev yaptı. Ruslar bu devleti ortadan kaldırdığında "Çarcı Rusların" başkanı Kolçak da onu ölüme mahkûm etti. Önce bağımsız Azerbaycan'a, sonra Gürcistan'a geçti. 1919'da Kuzey Kafkaslıların Tiflis'te çıkardığı "Hür Dağlılar" adlı haftalık gazetede Türkistan davasını dile getiren yazılar yazdı. "Yeni Dünya", 1920'de Kuzey Kafkasya Milli Teşkilatı'nın Türkistan Millî Merkezi ile birleşerek çıkardığı gazeteydi. Burada değerli yazılar yazdı. Tiflis'te "Şafak" adıyla çıkardığı gazetede Anadolu'daki Kuvay-i Milliye harekâtını destekleyen çalışmalar yaptı. Sonraki yıllarda, İstanbul'da çıkan "Yeni Türkistan", Berlin'de çıkan "Yaş Türkistan" adlı dergilerde hep "Türk Birliği" davası için çalıştı. 27 Aralık 1941 tarihinde Berlin'de öldü. Berlin'deki Türk-İslam mezarlığına gömüldü.

Eserleri:

Chez Les Soviets eb Asie Centrale, Paris 1928; Turkestan Pod Vlast'yu Sovetov, Paris 1935; 1917 Yılı Hatıra Parçaları, Yaş Türkistan Neşriyatı, Paris-Berlin 1937; Türkistan Sovet Xakimiyatı Ostida, TMİP (Yayın yeri belirtilmemiş) 1986; 1917 Yılı Hatıra Parçaları, TMİP Neşri (Yayın yeri belirtilmemiş) 1989; 1917 Yılı Hatıra Parçaları, Yaş Türkistan Neşriyatı 28, Ankara 1988; Turkestan Pod Vlast'yu Sovyetov, Alma Ata 1993

Zeki Velidi Togan (1890-1970)

10 Aralık 1890 tarihinde Başkurt ilinde İsterlitamak'a bağlı Küzen köyünde doğdu. Daha ilk medrese tahsilini yaparken bir yandan da özel Rusça dersleri alıyordu. Öğretmen olan annesinden Farsça öğrenmeyi de ihmal etmiyordu. 1902 yılında orta tahsil için Ütek'e bulunan dayısı Habib Neccar'ın medresesine gitti.

Buradaki öğrenimi sırasında Arapça dersler alarak dil bilgisini geliştirdi. 1908'de köyünden kaçarak Kazan'a gelip burada özel dersler aldı. Bu arada Katanov ve Aşmarin gibi bilginlerle tanıştı. 1909 yılında mezun olduğu Kasımiye medresesine "Türk Tarihi ve Arap Edebiyatı Tarihi Muallimi" oldu. 4 yıl süren bu öğretmenliği sırasında 1911 sonlarında yayınladığı Türk ve Tatar Tarihi adlı kitabı sayesinde meşhur olmaya başladı. Bu eserin iyi yankıları sayesinde Kazan Üniversitesi Arkeoloji ve Tarih Cemiyeti'ne Aza seçildi.

1913'te Fergane'ye, 1914'te Buhara'ya araştırmalar yapmak için gönderildi. Bu seyahat neticelerine ait hazırlamış olduğu raporlar, başta Petersburg Arkeoloji Cemiyeti olmak üzere Kazan ve Taşkent Arkeoloji cemiyetleri mecmualarında yayımlandı. Bu arada Prof. Katanov'un şimdi İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü'nün esas nüvesini teşkil edecek olan kitaplarının Türkiye'ye gönderilmesine vesile oldu.

Daha sonra Rus Millet Meclisi Duma'da Ufa Müslümanlarının temsilcisi olarak bulunmak üzere Petersburg'a gitti. Bilimsel çalışmalarına siyasi çalışmalarını da eklemiş oluyordu. Bu sırada Bolşevik ihtilâli patlak verince o da Türklerin durumunun düzelmesi için mücadeleye girişti.

Bolşevik İhtilâli'nden 22 gün sonra 29 Kasım 1917'de Başkurt ilinin muhtariyeti ilan edildi. Örenburg'u 18 Şubat 1918'de işgal eden Sovyetler onu tutukladılarsa da 7 Haziran'da hapisten kaçtı. Başkurt hükümeti kurulduğunda Togan, Harbiye Nazırı oldu. Bundan sonra Lenin, Stalin ve Troçki ile defalarca görüştü fakat olumlu sonuç alamayınca Türkistan'a çekilip orada mücadeleye karar verdi.

1920-23 yıllarında Türkistan'da amansız bir mücadeleye girişti ise de başarılı olamadı. Basmacı Hareketi'nin içinde bulundu. Türkistan Milli Birliğinin kurucusu ve ilk başkanıdır.

Paris, Londra ve Berlin'deki bir çok Orta-Asya tarihçisi onunla çalışmak istemesine rağmen, devrin Türkiye Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi, Fuat Köprülü, Rıza Nur, Yusuf Akçura'nın istekleri sayesinde Türkiye'den davet aldı. 20 Mayıs 1925'te geldiği Türkiye'de Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Encümeni'ne tayin edilmiştir. O zamanki Ankara'nın kitap açısından yetersiz olması yüzünden kendi isteği ile İstanbul Darülfünun'u Türk Tarihi Müderris

Muavinliğine tayin edildi. Bundan sonra İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde hummalı çalışmalarına başladı. Fakat 1932'de I. Türk Tarih Kongresi'nde tıp doktoru Reşit Galip'in sunduğu Orta Asya'da iç deniz olduğu ve bunun sonradan kurduğu konusu hakkındaki tebliğini eleştirince, Togan aleyhine bir kamuoyu oluştu. Kendisine takınılan bu kötü tutum üzerine ülkeyi terk etme kararını verdi. 8 Temmuz 1932'de istifa ederek Viyana'ya gitti.

1935'te doktora çalışmalarını bitirdikten sonra Bonn Üniversitesi'nde, 1938'de Göttingen Üniversitesi'nde ders verdi. 1939'da Millî Eğitim Bakanı'nın daveti üzerine tekrar Türkiye'ye geldi. İstanbul Üniversitesinde Umumi Türk Tarihi Kürsüsü'nü kurdu. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye'de Sovyetler aleyhine faaliyet ve Turancılık suçundan tutuklanıp mahkeme edildi. 10 yıl hapse mahkum edildiyse de Askerî Mahkeme kararı bozdu ve Togan beraat etti.

1948'de yeniden döndüğü üniversitedeki görevine ölümüne kadar devam etti. 1951'de İstanbul'da toplanan XXI. Müsteşrikler Kongresi'ne Başkanlık etti. Bu onun bilimsel alandaki şöhretini çok daha artırdı.

Zeki Velidi Togan 26 Temmuz 1970'te İstanbul'da vefat etti. Yazarın 337'den fazla yayımlanmış eseri vardır.

Eserleri:

Türk ve Tatar Tarihi, İbn-i Fadlan Seyahatnamesi, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş; Mukaddemetü'l Edeb; Bugünkü Türk İli Türkistan; Hatıralar; Oğuz Destanı; Kur'an ve Türkler Türklüğün Mukadderatı; Moğol İstilas; Moğollar Devri Türk Tarihi; Cengiz Han ve Timur Dönemi; Karahanlılar Devri; Başkırtlar Tarihi; Asya Tarihi; XIX. ve XX. yüzyıllarda Orta ve Ön Asya'da Fikir, Kültür ve Tarih

Ayrıca Uluslararası dört önemli ansiklopedinin 39 maddesi Togan tarafından telif edilmiştir. Haftalık ve aylık yayımlanan dergilerde 109 makale yazmıştır. Gazetelerde ise 48 makale kaleme almıştır. Zeki Velidi Togan'ın yazmış olduğu; fakat yayınlama fırsatı bulamadığı eserleri de vardır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: Timur ve Oğulları Tarihi, El-Biruni'ye Dair, Başkırt Tarihi, Ali Şir Nevai Hayatı ve Eserleri, Reşided-din Hayatı ve Eserleri, Sakaların Tarihi, Türklerin Menşe Efsaneleri, Resimlerle Türkistan.